

HONORÉ DE BALZAC

1739—1850

Goriot apó

(Részlet)

A grófné úgy jelent meg ott, mint egy ijesztő látomás. Rámereedt a halálos ágyra, melyet egy szál gyertya világított meg. Könnyei megeredtek, mialatt apja halálba meredő arcát nézte, melyen az élet utolsó rezdülései remegtek. Bianchon' tapintatosan visszavonult.

— Nem tudtam idejében szabadulni — suttogta a grófné Rastignacnak.

A diák szomorúan és helybenhagyólag bólintott. Restaud-né megfogta apja kezét és megcsókolta.

— Bocsásson meg, apám! Hisz mindig azt mondom, hogy a hangom még a sírjából is visszahívja... hát térjen magához, és áldja meg bűnbánó leányát. Értsen meg, hisz olyan borzasztó. Engem e földön már csak az apám áldhat meg. Mindenki gyűlöl, csak ő szeret egyedül. Még a gyermekeim is gyűlölni fognak! Vegyen magához, szeretni fogom, ápolni fogom! De hisz már nem hall engem, megőrültem. — Térdehullott és tébolyodott arckifejezéssel bámult a haldokló emberi roncsra. — Tökéletesen boldogtalan vagyok — mondotta Eugène-re pillantva. — Trailles úr elutazott, hihetetlen nagy adósságokat hagyva hátra, és megtudtam, hogy meg is csalt engem. A férjem sohase fog megbocsátani nekem, és rá kellett bizonom vagyonomat. Minden illúziómat² elvesztettem! És kiért hagytam el az egyetlen embert, aki hű volt hozzám? (Itt apjára mutatott.) Félreismertem, eltaszítottam magamtól, ezerszer megbántottam, én nyomorult!

— Ő ezt jól tudta — mondta Rastignac.

E pillanatban Goriot apó kinyitotta a szemét, de öntudatlanul, haláltusájában. Egyaránt ijesztő volt látni a haldokló szemét és a grófné reménykedő megrebbenését.

— Hát mégis megértett engem? — kiáltott fel az asszony. — Nem, nem... — suttogta magában, és visszaült az ágy mellé.

Restaud-né apja mellett akart maradni. Eugène lement az ebédlőbe, hogy egyék valamit. A kosztosok már mind együtt voltak...

A tizenöt kosztos beszélgetni kezdett, mint minden más közönséges napon. Mikor Eugène és Bianchon elkészültek az ebédjükkel, a villák és kanalak lármája, a beszélgetők nevetése, a mohó és kö-

¹ (Ejtsd: bianson.) Eugène Rastignac barátja, orvostanhallgató.

² Képzeltetés, üres ábránd

zömbös arcok változó kifejezése, gondtalansága kissé megborzongatta őket. Eltávoztak, hogy papot kerítsenek, aki imádkozva virasszon az éj folyamán a halott mellett. Az öregeknek kijáró utolsó tisztességet hozzá kellett szabni még kevéske megmaradt pénzükhöz. Este kilenc óra felé a hullát egy hordágyra tették két gyertya közé, csupasz szobájában, és a pap melléje ült. Lefekvés előtt Rastignac még megérdeklődte az egyházfinál a szertartás és temetés költségeit, aztán írt Nucingen bárónak és Restaud grófnak, arra kérve őket, küldjék el megbízottaikat, hogy kifizethesse a temetést. A leveleket Christophe-ra³ bízta, aztán lefeküdt, és teljesen kimerülten elaludt. Másnap délelőtt Bianchonra és Rastignacra maradt az a feladat, hogy az előjáráságon bejelentsék a halálesetet. Délfelé hivatalosan megállapították az elhalálozást. Két órával később, mint-hogy a két vő közül egyik se küldött pénzt, és senki se jelentkezett a nevükben, Rastignac kénytelen volt kifizetni a papot. Sylvia is tíz frankot kért, amiért felöltöztette a halottat. Eugène és Bianchon kiszámították, hogy ha a rokonok továbbra se törődnek semmivel, aligha tudják fedezni a költségeket. Az orvosnövendék erre maga fektette koporsóba a halottat. Ez amolyan kolduskoporsó volt; a kórházból hozatta, ahol nagyon olcsón kapta.

— Meg kéne leckéztetni ezt a két jómadarat — mondotta Eugène-nek. — Eredj, végy öt esztendőre egy sírhelyet a Père-Lachaise-ben,⁴ és rendelj harmadosztályú temetést a templomban és a temetkezési vállalkozónál. Ha vejei és leányai még ennek az árát se fizetnék meg, akkor véssed a sírkövére: „Itt nyugszik Goriot úr, Restaud grófné és Nucingen báróné apja, akit két diák költségén temettek el.”

Eugène csak akkor követte barátja tanácsát, amikor hiába kopogtatott Nucingen báró úrnál és nejénél, valamint Restaud gróf és grófnénál. Mind a két helyen csak a kapuig jutott. A portásnak szigorú utasítása volt: — az uraságok nem fogadnak senkit: édesapjuk meghalt, mély gyászban vannak.

Eugène már eléggé kiismerte a párizsi nagyvilágot, tudta, hogy nem erősködhet tovább. Szíve különös módon összeszorult, amikor látta, hogy képtelen hozzáférni Delphine-hez.

„Adjon el egy ékszer — írta a portásnál az asszonynak —, hogy édesapját illő módon temethessük el.”

Lezárta a levelet, és megkérte a báró házmesterét, hogy adja át Thérèse-nek az asszonya számára; de ez Nucingen bárónak adta oda, aki a tűzbe dobta. Mikor mindent elintézett, három óra felé Eugène visszatért a penzióba; képtelen volt elfojtani könnyeit, ami-

³ (Ejtsd: krisztof.) Házi szolgálja a penzióban.

⁴ (Ejtsd: perlásez.) Híres temető Párizsban.

kor megpillantotta ebben az elhagyott utcában, a mellékkapu aljába, két székre állítva a koporsót, melyet alig fedett be a fekete posztó.⁴ Egy ócska szenteltvízszóró — még senkise nyúlt hozzá — ázott egy ezüstözött vörösréz tálban, mely tele volt szenteltvízzel. A kaput még be sem vonták gyászkárpittal. A szegény ember halála volt ez, olyané, akinek nem jár pompa, nincsenek se kísérői, se barátai, se rokonai. Bianchon, akit kötelessége a kórházba szőlített, egy pár sort írt Rastignacnak, amelyben beszámolt arról, mit intézett a templomban. A segédorvos tudatta, hogy a halotti mise nagyon drága, be kell érniök délutáni csöndes misével, és hogy egy levéllel elküldte Christophe-ot a temetkezési vállalathoz. Abban a pillanatban, amikor Eugène befejezte Bianchon odafirkált sorainak olvasását, megpillantotta madame Vauquer⁶ kezében az aranykeretes kis medailont,⁷ amelyben a halott leányainak haját őrizgette.

— Hogy merte ezt elvenni!? — rivallt rá.

— Nahát! Talán bizony azzal kellene eltemetni? — válaszolta Sylvia. Hisz ez aranyból van!

— Azzal hát! — válaszolta Eugène megbotránkozva — legalább vigye magával az egyetlen tárgyat, ami leányait jelképezi.

Mikor a gyászkocsi megérkezett. Eugène még felnyitotta a koporsót, kegyeletesen az öreg mellére tett egy képet abból az időből, mikor még Delphine és Anastasie⁸ fiatalok, szűziesek és tiszták voltak, és „nem okoskodtak”, mint ahogy azt Goriot haláltusájában kiáltotta. Egyedül Rastignac és Christophe kísérte a két temetkezési szolgával a halottaskocsit a Saint-Étienne-du-Mont⁹ templomba, a Neuve-Sainte Geneviève¹⁰ utca közelében. Amikor odaértek, a halottat egy sötét és kicsiny oldalkápolnában tették le, melyben a diák hiába kereste Goriot apó két leányát és férjeiket. Egyedül volt Christophe-fal, aki úgy gondolta, hogy illik megadni a végtisztességet annak az embernek, aki valamikor jó borralalókhöz juttatta. Mialatt a két papot, a ministránsgyereket és templomszolgát várták, Rastignac megszorította Christophe kezét. Egy szó sem jött az ajkára.

— Bizony, Eugène úr — mondotta Christophe —, ez derék, becsületes ember volt, akitől sohase hallottam egy hangosabb szót, senkinek sem ártott, aki soha nem tett rosszat.

Két pap, egy ministránsgyerek és egy templomszolga jelent meg ekkor, és megadták azt a tisztességet, amely hetven frankért járt

⁴ Francia szokás, hogy a halottakat a kapuban ravatalozzák fel.

⁵ (Ejtsd: voké.) A penzió tulajdonosnője.

⁷ (Ejtsd: medájljon.) Nyakláncra függő ékszer.

⁸ (Ejtsd: delfin és anasztázi.) Goriot apó leányai: Nucingenné és Restaud-né.

⁹ (Ejtsd: szent-etyien dü mon.) Szó szerint: a hegyen levő Szt. István-templom (tulajdonnév).

¹⁰ (Ejtsd: nouv-szent-zsöneviev.) Utcanév.

egy olyan korban, amikor az egyház nem elég gazdag, hogy ingyen imádkozzék. Az egyház szolgálói már szépen elkántálták a Liberát és a De Profundis-t.¹¹ A szertartás húsz percig tartott. Egyetlen kocsi követte a koporsót, amelyben a pap és a ministráns gyerek ült. Fölajánlották, hogy Eugène és Christophe velük együtt tegye meg az utat a temetőig.

— Mivel nincsenek kísérők — mondotta a pap —, mehetünk gyorsabban is. Kár az időt vesztegetni, már fél hat.

Mégis, abban a pillanatban, amikor a koporsót a halottaskocsira emelték, két címeres hintó érkezett — üresen —, a Restaud gróf és a Nucingen báró kocsija, melyek elkísérték a menetet egészen a Père-Lachaise-ig. Hat órákor Goriot apó tetemét leeresztették a sírgödörbe. Körülötte nem állott más, csak leányainak cselédsége. Ezek is azonnal eltűntek onnan, ahogy a pap elhárva rövid imáját, amivel a diák pénzéért tartozott a halottnak. Amikor a sírásók bedobtak néhány lapátnyi földet a koporsóba, Rastignachoz fordultak, és a borraalójukat kérték. Eugène hiába kutatott a zsebeiben, nem talált semmit, és kénytelen volt egy frankot kölcsönkérni Christophe-tól. Ez az önmagában jelentéktelen eset mélységesen elszomorította Rastignacot. A nap leszállt, az alkonyat idegesítő félhomálya maradt utána. Nézte a sírhalmot, melyben eltemette ifjúsága utolsó könnyét, melyet még egy tiszta szív szent megindulása facsartak, azt a könnyet, mely a földből, ahová hullott, viasszaszállt az égbe. Összefonta a karját, és a felhőket nézte. Christophe is hazament.

Rastignac, miután egyedül maradt, fölballagott a temető legmagasabb dombjára, ahonnan látta Párizst, a Szajna két partján hegehupáson elterülve, és ahol egymás után gyűltak ki az esti lámpák. Tekintete szinte mohó kíváncsisággal tapadt arra a területre, mely a Place Vendôme¹² és az Invalidusok kupolája¹³ között fekszik. Ott élt az a szépséges nagyvilág, ahová úgy vágyott behatolni. Olyan tekintetet vetett erre a nyüzsgő kaptárra, mintha előre kiszívná mézét, és kiejtette száján ezt a nagyszerű mondatot:

— Most kettőnkön a sor!

És a társadalom kihívását azzal kezdte meg, hogy elment Nucingen bárónéhoz ebédre.

Ez a regény befejezése. Az öreg Goriot, az egykori téstetgyáros nyomorultan, elhagyottan hal meg egy kis penzió padlásszobájában. Vagyónát leányaira költötte, gazdagon kiházasította őket. A két leány azonban nem törődik vele: élete végén már csak azért tartanak fenn vele kapcsolatot, mert még mindig pénzt, újabb pénzt remélnek tőle. — Az író ki-

¹¹ Katolikus temetési énekek.

¹² (Ejtsd: plász vandóm.) Egy párizsi tér neve.

¹³ A rokkant katonák temploma. (Ebben van Napóleon sírja.)

tűnően mutatja meg, mint bomlik fel, züllik szét a családi élet a kapitalizmus korában, mely „...nem hagyott meg más kapcsolatot ember és ember között, csak a meztelen érdeket” (Kommunista Kiáltvány).

A regénynek (és ennek a résznek is) másik főalakja Eugène Rastignac. Elszegényedett nemesi családból származó, rokonszenves fiatalember. A regény elején tele becsvággyal érkezik Párizsba, mert itt akar érvényesülni. Dolgozni jön, tanulással, becsületes munkával akar előrejutni. A nagyváros forгатaga azonban őt is magával ragadja. Sorsa a kis pénzben fonódik össze a Goriot apóéval. Ő áll a halálos ágyánál, és ő gondoskodik a leányaitól becsületesen elhagyott öreg temetéséről is.

Az élet rövid idő alatt is sokat faragott a fiatalemberen. Az öreg Goriot halálának körülményei is azt bizonyítják előtte, hogy a kapitalizmus társadalmában a pénz az úr, az érvényesülésnek pedig egyetlen útja van: az erkölctelenség, a becsütelenség. — Goriot halálos ágyánál még vívódik Rastignacban régi erkölcsi felfogása az újonnan szerzett tapasztalatokkal: egy pillanatra úgy látszik, mintha megtalálná igazi társait, a szegény orvostanhallgatót és a becsületes szolgát. E pillanatnyi megingás után azonban most már mindent félretéve indul rohamra a pénzért és a karrierért az előkelő világba.

A szemelvény megmutatja Balzac nagy írói értékét. Néhány vonással jellemez embereket, s azok előttünk állnak, ismerőseinkké válnak. Minden felesleges kitérés nélkül, rendkívül takarékosan beszél el mindent. Nem elmélkedik feleslegesen, de az író művészetével ábrázolt valóság mindennél világosabban beszél. Az üres formákra sokat adó, de alapjában szívtelen, romlott nemesi-polgári világot kitűnően jellemzi azzal, hogy Goriot leányai elküldik apjuk temetésére címeres hintóikat, de — üresen. A szemelvény a cícomátlan, tárgyilagosan közlő és leíró realista stílusnak is példája.

EÖTVÖS JÓZSEF

1813—1871

A karthauzi

Részlet Gusztáv végrendeletéből

Oh, az emberi nem elfogja érni nemes célját! — Századok fognak múlni, sok ivadék eltűnni küszködés között, de a napnak jönni kell, melyben nemünk hivatását betölté, amelyben a jó győzni fog e világon; a mi hivatásunk elhinteni magvát, homlokunk izzadságával termékenyíteni földjét, szívünk forró vágyaival érlelni csemetéit; végeztünk: küszködni, kívánni, reményleni; s habár az ígéret földét nem érhettük el, legalább távolról láttuk áldott határait... Oh, s ki tudja nem állunk-e már közel e boldog órához? nehéz a kor, melyben élünk, forró egünkön terhes fellegek tornyosulnak, s az ember lankadtan, remegve a közelgő véstől, halad örömtelen ösvényein; de ha a nap legforróbb, s a vetés föld felé hajolva már

alig birhatja kalászeit, nem közeleg-e éppen akkor az aratás? *Remél-
jetelek ifjak!*

S ha netalán napok jönne, hol szívetek, elfáradva annyi kínzó tapasztalás után, kételkedni kezd; ha erőtök a nehéz pályán, melynek célja, mennyivel tovább jártatok, annyival messzebbre száll, ellankadott: akkor gondolatok reám, s életemnek emléke őrizze meg önösségtől lelketeket; bús napjaitok el fognak múlni; a világ fáj-
dalmát kedveseitek ölelései, kedveseitek sértéseit a világ ki fogják pótolni, csak az önösnek¹ nincs vigasztalása e földön.

1839—41

A részlet a regény legfőbb tanítását tartalmazza, s a reformnemzedék reménye, bizakodása cseng ki belőle. A körmondatos, érzelmekkel átfűtött ritmikus prózai stílus emlékeztet Kölcsey Parainesisére, Eötvös mondatai azonban lágyabbak, líraiabbak.

A falu jegyzője

A regény bonyolult cselekményéből két részletet emelünk ki (rövidítve.) Az egyik gróf Marosvölgyi főispán és Tengelyi beszélgetése. Taksony megye főispánja a tisztújítás előtt magához kéreti a tiszaréti jegyzőt, hogy a megye állapotáról érdeklődjék nála.

... A főispán kis szünet után folytatá:

— Ön, mint értesítve vagyok, tökéletesen ismeri a megyének állását; helyzeténél fogva, mely által a nép alsó osztályaival is érintkezésbe jön, számos dolgokat tapasztalhat, mik a főispán tudomására nem jönnek, szóljon velem nyíltan, mint olyannal, ki minden jó tanácsot valóságos jótéteményként fogad el...

A jegyző csak azt válaszolá, hogy miután ő maga a pártok mozgalmain kívül áll, őexcellenciájának taktikájok iránt semmi felvilágosítást nem adhat...

— Ön félreérti célomat, higgye el, ami a pártok állását illeti, többet hallottam, mint nekem, ki pártoskodásba elegyedni nem akarok, szükséges. De nincs-e pártokon kívül semmi a megyében, nem kell-e ismérnem a népnek állapotját? nem kell-e tudnom, miként sáfárcodtak az eddigi tisztviselők? s azoktól, kiket helyökbe tenni kívánnak, mit várhatnak azon osztályok, melyeket magam körül képviselve nem látok? — Tengelyi szemei ragyogni kezdenek, a főispán látá, hogy a jámbort azon térre vezette, melyen érzelmeinek nem parancsolhat. — Igen, Tengelyi uram, ez az, amit öntől tudni akarok, szóljon nyíltan előttem.

¹ Önösnek.

— A nép helyzetét kívánja tudni excellenciád? — szólt mély sóhajjal Tengelyi — ó, ki bírná azt lefesteni méltó ecsettel! Midőn a megyébe jött, nem nézett-e ki excellenciád ablakán, ha kocsija valamely falun keresztülment? S mit látott? Rongyos födelű kunyhókat, a földeket félig parlagon, az embereket szomorúan körüljárva az utcákon vagy künn marhájok után. Ipart s gyarapodást, azon derült vigságot, mely a nép életét más országokban jellemzi, sehol. Kegyelmes uram, az ország, hol boldog nép lakik, nem ilyen.

— Engedje meg, Tengelyi úr, de úgy hiszem, e szavakban kis túlzás van. A magyar nép nem oly szerencsétlen, mint ön festi. Nem ismerek büszkébbet, férfiasabbat. A magyar paraszt talán a leg-szerencsésebb, kit eddig láttam.

— Ne ámíttassa magát külső szín által, kegyelmes uram! A magyar paraszt emelt fővel jár körül a világon. Ha e népet látom, melynek nyakát annyi század szolgasága nem hajtá meg, néha én is büszkének érzem magamat. Úgy látszik, mintha a nép, mely ennyi elnyomás után még emelt fővel jár, isten által nem is teremtetett másra, mint hogy szabad legyen, de ki e népet szerencsésnek hiszi, nem ismeri helyzetét. Nem látjuk rongyokban, igen, mert soha ruházva nem volt, s gyolcsingén s gatyáján kívül mást nem szerzett magának, de téli napokban kevesebbet fázik-e? Nem panaszkodik, mert tudja századok óta, hogy szavának hatása nincsen, de azért kevesebbet érzi-e a terheket, melyek vállait nyomják? Kevesebb fájdalommal válik-e meg fiától, ha az a katonaság soraiba szállítatják, míg nemes szomszédának gyermeke csak agaraival gyakorolja bátorságát jobbágya vetésein?

— Ön a nép között él — szólt a főispán nyugodtan —, de higgye el, e részben mégis csalódik. Magyar parasztokat ismerek, kik a világ akármely földművelő osztályával a jóllétre nézve kiállják az összehasonlítást.

— Igen, de hát ezen egyeseken kívül nem lakik-e senki e hazában, nem laknak-e e magyar parasztokon kívül mások is országunk határai között, kik nem kevésbé hontársaink, kik nem kevésbé igényelhetik figyelmünket? Nézzen, excellenciád, e megye orosz nép-ségére. Rongyosan, éhségtől beesett, halvány arcokkal látjuk e szerencsétleneket harminc faluban, s mi történt eddig e faj jobblétéért s fölvilágosodásáért? Mi történt, hogy e népet nemzetünkhöz kössük, hogy belőlük magyarokat, hogy belőlük e hon hív polgárait neveljük?

— Önnek igaza lehet, s a nemzet talán nemsokára át fogja látni való érdekeit — mondá a főispán —, de mit tehet ennek megváltoztatására a megyei tisztikar? Mit tehetek én?

— Sokat, igen sokat, kegyelmes uram! — mondá a jegyző lelkesedve. — A nemesség megyei rendszerével sáncokat ápitett maga körül, melyek mögött kiváltságait századokon keresztül védelmezni tudta, a törvények ellen is. De ha már ez állapotot változtatni nem akarjuk, e sáncok mögé miért nem vesszük be a népet is? Azon szervezet, mely elég erős, hogy nekünk szabadságunkat megtartsa, oly gyenge volna, hogy vele, ha akarjuk, a népet elnyomatástól nem őrizhetnők meg? A tisztviselőknek befolyása hazánkban óriási. Nézze excellenciád Veszősy járását, s hasonlítsa a többiekhez. Ott a lealacsonyító botbüntetés megszűnt, a kisebb gonosztévők számára egészséges fogház építettett, a gyermekek iskolába küldetnek, a közmunka, mert rendezettebb, könnyebben viseltetik el, s mindez egy ember befolyása által, mindez, mert Veszősy átlátá, hogy oly országban, hol a nép a törvények által eléggé pártolva nincs, a tisztviselő hivatásának meg nem felelhet, ha hivatalos kötelességein kívül emberi kötelességeit nem teljesíti. Ó, vegye, kegyelmes uram, pártolása alá e szegény népet, használja befolyását arra, hogy e megyében oly tisztviselők választassanak, kik nagy hivatásukat megértik! s nevét áldás fogja követni, minőt soha főispán nem szerzett magának e hazában...

Tengelyi szavaiból meggyőzően bontakozik ki a jegyző haladó szellemű felfogása a nép helyzetéről

Másik szemelvényünk a tiszaréti rögtönítelő bíróság üléséről szól, amelyen Viola, az elfogott betyár felett ítéleznek. A bíróság tagjai: az idősebbik Kislaky Kálmán, nyugalmazott alispán, a bíróság elnöke, báró Sósputy földbirtokos és Zátonyi táblabíró, Nyúzó Pál főbíró, Macskaházy ügyvéd és Völgyesy, a fiatal, igazságszerető megyei alügyész.

... Midőn e társaság Kislaky házához ért, Nyúzó és Macskaházy már a tornácon vártak, s az utolsó nem kis meglepéssel dörzsölé kezeit, midőn a törvényszék tagjait látva meggyőződött, hogy közöttük egy sincs, kinek túlzó filantrópiájától¹ félnie lehetne.

A háziasszony, ki a kocsikat hallva, szinte a tornácre jött, vendégeit a lehető legnagyobb nyájassággal reggelire hívá meg, mi azonban Macskaházynek azon igen alapos észrevételére, hogy az idő már közel jár tizenegy órához, s hogy miután a napok rövidek, sielniök kell, ha valamit végezni akarnak — elmellőztetett.

— Hiszen ma már úgysem végezhetünk — jegyzé meg Kislaky szerényen.

— Ugyan kérem, domine spektábilis,² miért ne? — kérdé a vastag táblabíró. — Méltóztassék meggondolni, míg a delikvens egzek-

¹ Emberbaráti szeretet.

² Tekintetes uram! (Latin.)

válva³ nincs, a statáriális sedriának⁴ együtt kell maradnia, és nálam holnap vetnek, s krumplit szednek, okvetlenül haza kell mennem.

— Persze, persze — mondá Sósikuty —, minek az a sok húzás-vonás, rögtönítelő törvényszékre küldettünk ki, nekünk rögtön kell itélnünk, ebben fekszik fő kötelességünk. A delinkvens megvan, mi is öten vagyunk itt; öcsémuram — tévé hozzá, Völgyesyhez fordulva — szokott ügyessége szerint az ítéletet fél fertály óra⁵ alatt felteszi, s azzal punktum.⁶ Isten mentsen meg — folytatá, meghajtva magát a háziasszony előtt —, hogy nagysádnak soká alkalmatlankodjunk.

— Semmi alkalmatlanság — mondá emez szokott szivességével —, de hisz talán ezt a szegény embert csak nem fogják felakasztani?

— Dehogynem, édes nagysám — mondá a táblabíró nevetve —, mintha már függne; tizenöt statáriumnál voltam életemben, s mindig felakasztottunk valakit. Az egész vármegyében nincs senkinek több praxisa,⁷ mint nekem...

— Kérem alássan — szólt most Macskaházy, ki már régen türelmetlenségének jeleit adá —, fogjunk hozzá, az idő múlik.

— Igazság — mondá Kislaky, ki addig majd feleségére, majd táblabíró társaira tekintve, a legnagyobb zavarban melegíté kezzeit a kályhánál — még tanúkat is ki kell hallgatnunk, és —

— A tanúkkal nem sok bajunk lesz — szólt Nyúzó —, minden világos. Ha úgy tetszik, a tisztartó házában minden készen van, ebédig kétszer is túleshetünk rajta.

— Hisz Viola tízszer megérdemlette, hogy felakasztassék — mondá Macskaházy, már az ajtó felé indulva.

— Az majd a vallomásból fog kitűnni — szólt egy szép férfihang, melyre valamennyien Völgyesy felé fordultak —, meghallgatás nélkül előre ítéletet senkire kimondani nem szabad.

— Ez az ember nekem nem tetszik — suttogott Macskaházy, ki e szavakra szinte megfordult, Nyúzó fülébe...

... A törvényszék elfogadására már minden el vala készítve. A kapu előtt vasvillás béresek s parasztok lökdösték vissza az odatolongó népet... A fészerben, melynek egyik oldalán ekék s boronák halomra hordattak, Viola cövekhez kikötve, hajdúk s pandurok között várá ítéletét. A folyosón Cifra s Üveges Jancsi, kik tanúnak berendeltettek, s a másik oldalon Liptákné és a tiszarédi kovács, kik önként jöttek, álltak, s midőn a törvényszék tagjai a mélyen

³ Delinkvens: gonosztevő; egzekvdl: végrehajt, kivégez. (Latin szavak.)

⁴ Rögtönítelő törvényszék. (Latin.)

⁵ Szó szerint „fél negyed óra”, vagyis rövid időn belül.

⁶ Pont, vége. (Latin szó.)

⁷ Gyakorlat. (Görög szó.)

hajlongó tisztartó által tanácskozássra készített szobába vezették; s az ajtó utánok bezáratott, az ünnepélyes csend, mely e sokaság között egyszerre támadt, mutatá a pillanat fontosságát...

Völgyesy, a fiatal alügyész most arra hívja fel a bíróság figyelmét, hogy Viola ügye nem a rögtönítélő bíróság, hanem a rendes törvényszék elé tartozik. Az urak azonban felháborodottan utasítják vissza közbelépését, és újabb viták után behívadják a vádlottat.

... Most az ajtó megnyílt, s őreitől körülfogva, Viola lépett a szobába.

— Hát végre hurokra kerültél, te drága madár! — így szakítá félbe a csendet Nyúzó, a rab felé fordulva — no, most kit akasztunk fel?

Az elnök a váratlan kitörésre bámuló tekintetet vete a főbíróra; ez midőn feléje fordult, nevetve folytatá: — A teins^a úr nem is tudja, mily viszonyban állunk mi ketten egymáshoz. Viola és én régi ismerősök vagyunk. Ugyebár, Viola? — tevé hozzá, a rabot gúnyosan megszólítva — régen keressük egymást, s Viola eskü mellett megígérte, hogy ha kezébe kerülök, felakasztat. Ugyebár?

— Az nem igaz, teins uram — szólt a rab, s mély férfias hangja szinte jólesett a főbíró rikácsoló szavai után —, ha teins úrnak bosszút esküdtem, tudja a világ, okom volt reá, mert csak a teins úrnak köszönhetem, hogy nem mint becsületes ember haltam meg; de hogy felakasztatom, azt nem ígértem meg soha.

— Tudjuk, tudjuk — gúnyolódik a főbíró —, most csupa alázatosság, de csak kerültem volna kezeid közé, te bizonyosan megtartottad volna ígéretedet. Látod, mikor hallottam, hogy nekem azt szántad, akkor én is megesküdtem reá, hogy ha meg te kerülsz az én kezembe, én akasztatlak fel. Csupa fogadás. No, és hát most kinek volt igaza?

— Hogy végem van, azt jól tudom — mondá Viola, sötét szemét a főbíróra szegezve — rajtam nem segít senki, én halál fia vagyok, de a teins úr nem jól teszi, hogy szerencsétlen emberrel tréfát űz...

Viola nyugodtan s egyszerűen felelt az egyes kérdésekre; végre, mintegy megunva ezen eljárás hosszúságát, az elnökhöz fordulva, így szólt: — Minek e hosszú kérdezősködés? Kár, ha a teins törvényszék velem idejét veszi; a főbíró úr előre mondta, hogy fel fognak akasztani, minek fecsegek életemért? Megvallok mindent, akármilyen, nekem mindegy. Higgyék el a teins urak, ha nem volna feleségem, gyermekeim, én nem vártam volna máig, s magam akasztottam volna magamat valamely fára az erdőben.

^a Tekintetes (rövidítés).

— Hogy vallhat meg kend valamit — szólt Völgyesy meghatva —, ha nem tudja, miről vádoltatik. Im, igazságos bírái előtt áll, szólna úgy, mint istenéhez szólna, nyíltan s igazán, a bírószerk még nem törté el a pálcát feje fölött...

— Tekintetes uraim! — szólt a rab, kit a részvét, melyet Völgyesynél észrevett, látszólag meghatott — isten áldja meg a kegyességért, hogy rajtam segíteni akarnának, de lássák, mind hasztalan. Nem mintha semmi sem volna, mit mentésemre mondhatok, sőt ha majdan istenem előtt meg fogok jelenni, ott, hol minden tudva van, én irgalmas ítéletet várok; itt a földön számomra nincs mentés. Lám, teins uram — tévé kis hallgatás után hozzá —, ha mondom, hogy egykor becsületes ember voltam, mire egész Tiszarét helységét hozhatom tanúbizonyságul, használ-e valamit? ha mondom, hogy nem saját akaratomból, hanem kénytelenségéből lettem zsvánnýá? hogy soha szegény embert nem károsítottam, s uraktól is én magam csak éppen annyit raboltam, hogy élhessek; hogy — kivévén, mindön magamat védelmeztem — senkit soha életemben nem bántottam: kevesebbé fogok-e büntettetni? Amit cimboráim tettek, az nekem számíttatik be; én zsvány vagyok, s azzal vége.

— Mindez a bíró ítéletére nagy befolyással lehet — mondá Völgyesy —, hogy volt az, amit kend mondott, hogy nem saját akaratából lett zsvánnýá?

— Kérdezze a teins úr a főbíró — mondá, tekintet vetve Nyúzóra, mely elől ez szeméit elvoná —, ő meg fogja mondani, miért lettem zsvánnýá. — S ezzel a rab fölgerjedésében remegő hanggal elmondá az első gonosztettének történetét...

— De mit használ mindez? — folytatá a rab, kinek halvány arcai az elbeszélés alatt lángolni kezdettek, s kinek keze akaratlanul ököllé szorult — mit ér, ha minden ocsmányságot, mely rajtam elkövettetett, s melynél vérem, ha rá gondolkok, újra felforr, elmondom, kevésbbé zsvány vagyok-e azért? később fogok-e akasztófára jutni? El kellett volna túrni a pálcáztatást, megcsókolni a hóhérok kezét, vagy éppen ott kellett volna hagyni feleségemet vajadásai között, amikor a nagyságos asszony velem Porvára akar kocsizni; hasztalan paraszt létemre, hogy mertem szeretni feleségemet, hogy merészeltem ellenállni, mikor a szolgabíró parancsolta; hogy lehúzzanak? ugy-e teins urak? Bolond létemre azt gondoltam magamban, hogy habár paraszt vagyok, miután köteleességemet leszolgáltam, ott szabad maradni beteg feleségemnél nekem is; én nem gondoltam, hogy szegény ember kutya, kit verhet s üldözhet, akinek tetszik; itt vagyok, teins urak, akasszanak föl.

— Meg is lesz — mondá haragosan Zátonyi, ki minden érzéketlensége mellett a rab végső szavainak értelmét tökéletesen felfogá, oly keserű volt a hang, mellyel azok kimondattak. — Vakmerő ellenszegülésedért, melyet úgy látszik, még most sem bántál meg, két halált érdemelnél...

— A dolog napfénynél világosabb — mondá Zátonyi, ... a rab nem tagad semmit, hamar aláíratjuk a vallomásokat, tartunk egy kis szembesítést, s azután röviden ítélnünk. Az óra kettőre jár, a rabnak három órát kell engednünk, hogy a halálra készüljön, s ötkor már sötét van; ha ma akarjuk végezni, sietnünk kell.

— Az aligha lesz lehetséges — mondá Kislaky, ki annyival nyugtalanabbnak látszott, mennyivel közelebb jött az ítélet pillanata.

— Dehogynem — válaszolt Zátonyi —, csak siessünk, nekem még ma szükségképp haza kell mennem, krumpliszedésem után kell látnom, s azután szántani is akarok.

— Csak siessünk, siessünk — inte Sóskuty is, kit, úgy látszott, inkább az elkésett ebéd, mint a közelgő ítélet nyugtalanított —, anyagi háziasszonyunkat csak nem várthatjuk tovább...

1845

A rögtönítélő bíróság Völgyesy minden érvelése és tiltakozása ellenére meghozza a halálos ítéletet. Völgyesyt (akit Eötvös minden biznnyal Kölcseyről mintázott) végül is eltávolítják az ülésről. Az ítéletet csak a közelgő estére való tekintettel nem hajtják végre még aznap. Éjjel azonban Viola — Kislaky fiának és Réty Ákosnak a segítségével — megszökik a börtönből...

Én is szeretném...

Én is szeretném nyájasabb dalokban
Üdvözleni a szép természetet,
Ábrándaimnak fényes csillagokban
S bimbók között keresni képeket.

Én is szeretnék kedvesem szeméről
Enyelgve és búsongva dallani,
S nyájas arcáról, jéghideg szivéről
Érzékenyen sok szépet mondani.

Én is szeretném lángoló szavakkal
Dicsérni ősz Tokajnak tűzborát,
Szabály szerint kimért zengő sorokban
Megénekelni a magyar hazát.

De engem felver nyájas képzetimből
Komoly valónak súlyos ércgara;
Fajom keserve hangzik énekimből,
Dalom nehéz koromnak jajsza.

Mit ezrek némán tűrve érezének,
Eltölti égő kinnal lelkemet;
Mért bámulod, ha nem vidám az ének
S öröm helyett csak bűt ébreszthetett?

Míg gyáva kor borul hazám fölébe,
En szebb emlékivel nem gúnyolom;
Míg égő könny ragyog ezrek szemébe,
Szelíd örömről nem mesél dalom.

Miként aeol-hárfa¹ viharokban
Feljajdul a magas tetők felett:
Úgy zeng a dalnok bús dalt bús napokban:
Ki várna tőle nyájas éneket?

Ha éji vész borítja látkörünket,
Villám~~ként~~ sohajt a tévedő;
Ha régi bánat kínozza szívünket,
Nem könnyeket kér-e a szenvedő?

S ilyen legyen dalom: egy villám fénye,
Egy könny, kimondva ezrek kínjait;
Kit nem hevít korának érzeménye,
Szakítsa ketté lantja húrjait.

1846

Költői megfogalmazása az irodalom hivatásának, amelyet Eötvös már *A falu jegyzőjében* kimondott (A költészet kedves játékká aljasul...). Az öncélú költészet határozott elutasítása egyezik Victor Hugo és Petőfi felfogásával (*A XIX. század költői*). Míg azonban Petőfi forradalmi éleslátással jelöli meg azt a célt, amelyért a költőnek a nép élén kell küzdenie, Eötvös érzelmes humanizmussal fordul a szenvedő ezrek kínjai felé. A költemény borús hangulata összefügg a galíciai parasztlázadás hírének Eötvösre tett hatásával.

A versben hatodfeles és ötös keresztrímes jambikus sorok váltakoznak.

¹ (Ejtsd: eol hárfa.) Hárfaszerű hangszer, amelynek húrjait a szél hozza rezgésbe.

Magyarország 1514-ben

Részlet a XV. fejezetből

Az ország minden részéből összesereglettek a jobbágyok Rákos mezejére, Dózsa táborába. Az ország urai azonban — látva a paraszthadak fenyegető tömegeit — elhatározzák, hogy felosztatják a keresztes táborn. Báthori György főlovászmester a királyi őrség és nagyszámú szerzetes kíséretében Rákosra megy, hogy kihirdesse az egyházi és világi urak parancsát a keresztesháború megszüntetéséről. A domokosrendi szerzetes főnöke az egyházból való kiátkozással fenyegeti meg azokat, akik nem engedelmeskednek a parancsoknak. A paraszttömegek egy része ingadozik. Heves szócsata fejlődik ki Báthori, a dominikánus főnök és Mészáros Lőrinc közt. Mészáros Lőrinc elszántan küzd a tömegek megnyeréséért, s végül győzedelmeskedik: a parasztok nem engedelmeskednek az urak parancsának, nem hagyják el a táborn. Az elnyomók érdekeit képviselő főnök ekkor egyházi átokkal sújtja a kereszteseket.

A szerzetesek meggyűjtják gyertyáikat, s félkört képezve, körül-fogják a szólót, ki ünnepélyes hangon ekképp kezde beszélni:

— Az üdvözítő úr-Jézus nevében, én, Miklós, az ájtatos predikáló rendnek priorja¹ s provinciálisa,² mint Tamás, konstantinápolyi pátriárka, bíbornok, esztergomi érsek s a pápa őszentségének ez országokban legátusa³ által e célra teljes hatalommal kiküldött helyettes: az atya és fiú és szentlélek, úgy szent Péter első apostol és az egész keresztyén szentegyház nevében, a szerencsétleneket, kik az egyház parancsainak ellenszegülve, makacsságukban megmaradnak, a keresztyén egyházból s minden hívei közönségéből ezennel kizárom s kitiltom. Hogy senki közülök templomba lépni, vagy keresztyénekkal együtt ételben vagy italban részesülni ne merészeljen; hogy senki tőlük adományt vagy jótéteményt el ne fogadjon; senki őket megcsókolni, értük imádkozni vagy őket köszöntetni ne bátor-kodjék; és ki az anyaszentegyház ezen parancsai ellen cselekedni mer, az velük együtt az atya, fiú és szentlélek nevében legyen szintén elátkozott, legyen a keresztyének közönségéből kitiltva, mint ők, és kizárva a bűnbocsánatot osztó egyház köréből. Legyen anathema maranatha,⁴ mint az ördögök a pokolban, örökkön örökké. Így legyen, így legyen, így legyen! Ámen.

— Ámen, ismételték karban a szerzetesek; midőn mindenikök a kezében tartott viaszgyertyát eloltá.

Az egész gyülekezetet borzadás tölté el. Némelyek éghez emelt

¹ A rendház főnöke (latin szó).

² A szerzetesrendek tartományi főnöke (latin szó).

³ Követe (latin szó).

⁴ Az egyházból való kiközösítés legsúlyosabb formája, kiátkozás. Az egyház főleg a középkori eretnkségek ellen használta fegyverül.

karokkal mintegy irgalomért látszának könyörögni, mások földre borulva hallák végig a szörnyű szavakat, míg a nagyobb rész néma kétségbeeséssel bámult a szerzetesre, kinek szavai a közcsend között rémületes érhanggal, magasabb lénynek ítélete gyanánt hangoztak el fölöttük. Úgy tetszett, mintha Dózsa s alvezérei is elrémültek volna, csak Lőrinc látszék tántoríthatatlannak. Az átok reá nem vala hatás nélkül, de arcai csüggedés s kétségbeesés helyett csak még nagyobb határozottságot, több lelkesülést mutattak.

— És most — szólt a prior rövid hallgatás után Báthorihoz — bevégzém tisztemet. Az egyház e gonosz csoportot kizárta köréből, neked s általad a világi hatalom kezébe adom őket, hogy velök kényed szerint cselekedjél, s azokkal, kik az egyház nyájas intéseit megveték, a világi hatóság vas karát éreztessed. Jerünk.

S ezzel a prior, Báthori egész kíséretével, azon rendben, mint jött, ismét távozott.

A tömeg egy ideig néma kétségbeeséssel nézett utánok. — El vagyunk átkozva — szólt végre néhány hang; — jaj nekünk, el vagyunk átkozva! — jajdult fel az egész sokaság, s ismét csend lőn, s csak nehéz fohászok s egyes asszonyok zokogása hallatszott.

— El vagyunk átkozva — szólt most erős hangon Lőrinc, ismét azon helyre lépve, melyről előbb szólt, — igen, el vagyunk átkozva, és miért? mert magunkat az úr ösvényének követésétől nem engedjük elámissátni; mert inkább üdvözítünk, mint az emberek parancsolatainak engedelmeskedtünk. S kik azok, kik minket elátkozának? azok, kik üdvöztetőjüket Judásként e világ hatalmasainak elárulák, kik csudáit megvetik, kik mint egykor a zsidók üdvözítőnket, képét, istentelen kezeikkel megkötözték. Elátkoztak a gonoszok; de higgyétek nekem, híveim, az átok visszaszáll egész súlyával az átkozókra, nekünk nincs mit félnünk, hisz az úr mondá: boldogok, kik üldözést szenvednek az igazságért.

Nagy vala a hatás, mellyel e szavak, erős meggyőződés kifejezésével mondva, a hallgatókra voltak; de a nép, melynek meggyőződése inkább érzelemnek, mint észbeli tehetségeinek eredménye, melynek hite s előítéletei oly szoros kapcsolatban állanak, hogy többnyire csak együtt irtathatnak ki, valamint oly tárgyakra nézve, hol ítélni nem szokott, nézeteit minden percben megváltoztatja: úgy ott, ahol valamit évek óta tisztelni tanult, nem kételkedik oly könnyen, s a benyomás, melyet az egyház ünnepélyes szertartásaival kimondott kárhozat e tömegre tett, nagyobb vala, hogysem azt Lőrinc szavai elfeledtetnék. Növelé ezen általános hangulatot még az is, hogy a budai hegyek felől közelgő vész mindég sötétebb felhőtömegekben tornyosult az égen, s a neheztelő ég erős szózata gyanánt hangoztak a mennydörgés első csapásai fejeik fölött.

— El vagyunk átkozva. Im a nap is elborult előttünk, a menny dörögve szól haragjában. Jaj nekünk! — Ezen s hasonló szöveget hallá Lőrinc mindenfelől; ő pedig, szemeit ég felé emelve, hallgatva állt ott, érdekes vonásain azon kifejezés látszott, melyet emberi arcnak csak nagy gondolat vagy nagy érzemény adhatnak.

— Az ég dörög — így szólt végre hatalmas szavával, melynek hangjaira minden kebel megindult, — meleg napsugarak helyett, mik vetéseinket érlelik, öldöklő villámok cikáznak az égen, s az erős föld s a gyenge emberi kebel meginganak egy felsőbb hatalom meg-
rázó szavánál. Miként tiszta egével jóságát: úgy vésszel és villámokkal hatalmát hirdeti isten, hogy a gonosz, hogy parancsainak megvetője, hogy azok, kik a rájuk bízott hatalommal visszaélnék, remegni tanuljanak erős karja előtt. S nem látjátok-e, miért néz le haraggal az úr e házra? miért fordítá el arcát imádságaink elől?

— Jaj nekünk! az úr haraggal néz le reánk; elfordítá tőlünk képét — sóhajtott a tömeg. — Lőrinc folytatá:

— E földnek népei csak munkások, s az úr e nagy birtokán külön mindenkinek kijelölte napszámát. A mienk, magyaroké, az, hogy az egyház bajnokai legyünk, s mint a szántó, vasunkkal feldől-
jük a kemény földet, melybe később az úr szavainak üdvöztető magva hintetni fog, s csak míg e kötelességben eljárunk, lebeghet isten áldása fölöttünk. S nem feledkeztünk-e meg e hivatásról; nem túrtuk-e, hogy a törökök hatalma, mely az egyházat mindig terjedő gyomként körülfogja, magasabbra nőjön, hogy a hitetlenek fenyegetve emelhes-
sék fegyveröket az úr választott népe ellen?

— Igaz, mind igaz! — sóhajtott a tömeg.

— Meg voltak intve — folytatá Lőrinc; — három hosszú évig uralkodott a dögmirigy határainkon; isten elvonta e földnek termékenységét, szökeink s vetéseink nem fizették meg többé munkánkat, marháink kivesztek legelőinken, s tüzes kard gyanánt jár fenyegetve egy üstökös egünkön: és mégis ez ország nagyjai s hatalmasai nem ébredtek föl tehetetlenségükből. Az egyház kötelességeikre inté őket, s harcot hirdetett, s csak a szegény nép állott zászlói alá, s most még ti is kételkedve néztek körül: nem kell-e a fegyvert, melyet az úr parancsára ragadtatok, ismét letenni, mert egyes hatalmasok úgy kívánják?

— Nem kételkedünk! — kiáltá sok hang: — nem kételkedünk többé! vezessetek a törökök ellen; élni, halni akarunk zászlóink alatt! — Ezerek lelkesült szava vegyült a dörgéssel, mely mindig hatalmasabb csapásokban tört ki fejeik fölött.

— Igen, híveim! el fogunk menni, hová az úrnak szava hí — mondá most Lőrinc; — de mi fog történni azokkal, kiket honn hagyánk? — Szomorú hallgatás követé e szavakat. — Míg mi e ha-

záért s az egész keresztyénségért ontjuk vérünket: mi sors várja az ártatlan gyermekeket s öregeket, kik tűzhelyeinknél maradtak, s kiket felbőszült ellenségeink bosszúja ellen senki sem fog oltalmazni?

— Jaj nekünk — hangzott ki egy általános fohász a tömegből, — ha elmegyünk, halálig kínozzák gyermekeinket; ősz apáink fognak szenvedni érettünk!

— Jaj nektek s jaj gyermekeiteknek, ha a rátok bízott munkát csak félig teljesítitek — szólt most Lőrinc, s szavai mindig szenvedélyesebbekké váltak. — Az úr ellenségeinek kiirtására fogtunk fegyvert. De az úrnak ellenségei köztünk vannak. Azok, kik az úr parancsainak teljesítését eddig akadályozták, kik ez ország keresztyén népei fölött töröknél s tatárnál kegyetlenebbül zsarnokoskodtak, kik előtt semmi nem szent, az oltár kincse épp oly kevésbé, mint a fillér, melyet homloka izzadságában keresett a szegény, kik e hazát rablással, gyilkolással s a gonosztettek minden nemével eltöltik, ők, ők az úrnak legfőbb ellenségei, ellenök emeljük fegyvereinket először.

Vannak a népek életében pillanatok, midőn egy szó látszólag csudákat mível; ha az érzelem, mely ezekben élt, egy által kimondatik, ha a fájdalom közben, melyet százados elnyomás a nép keblében felgyújtott, szomorú panasz helyett valaki végre a szabadság vagy bosszú nagy szavát mondá ki: a gyenge hang teremő szózáttá válik. Mint az első napsugár, melynek érintése alatt az egész vidék új világításban tűnik fel; mint szikra sokáig felgyújtott gyúanyag közé érve; mint a vész első csapásai, melyek a tengert megingaták: úgy világít, úgy gyújt, úgy ráz fel egy szó egész nemzeteket. A gyűlölségnek rég megérett gyümölcsei a látszólag gyenge érintés alatt lehullanak, s mit a könnyű esti szél magával elragad, minek anyagi hatása száz lépésre alig terjed, a kis emberi szózat magokat hint el, miknek gyökereit századok nem fogják kiirtani.

Ez történt e pillanatban is. Az urak elnyomása nemcsak tűrhetlenné vált, de — mi többnyire sokkal később történik — annak is tartatott. Egyes ellenállások, egyes urak birtokára vagy néha egész megyékre terjedő lázadások, az úri munkának itt-ott erőszakos megtagadása, már rég figyelmeztette az urakat a szellemre, mely a nép között uralkodni kezd, s pár évvel ezelőtt a törököknek izenendő had ellen az használtatott fő okul, hogy azon esetre, ha a nemesség a hadban részt vevén, földjeitől eltávoznék, a jobbágyok könnyen fellázadhatnának; de a nép bosszújának kitérésében eddig nem vala egység, s minden felszabadításra tett kísérlet csak nagyobb elnyomásra vezetett. Most, midőn ötvenezernél többen állottak együtt a Rákoson, midőn fölfegyverkezve, nagy hadvezérnek hitt férfiú által

vezettetve láták magukat, a rég óhajtott szabadság kivíthatónak látszott, s Lőrinc szavai csak a tömeg nagyobb részének érzelmeit fejezik ki. — Igen, menjünk az urak ellen, ők legnagyobb ellenségeink — ordított ezer hang egyszerre, — álljunk bosszút ennyi elnyomásért; irtsuk ki a gonosz fajt utolsó sarjadékig!

— Sokáig túrtünk, sokáig szenvedtünk panasz nélkül minden elnyomást — folytatá Lőrinc, éghez emelve jobbját — s tanúul hívom fel az eget, hogy most sem mi vontuk ki a fegyvert először hüvelyéből. Amit teszünk, irtóztató kénytelenség. Ha a török ellen indulunk, s ellenségeinket bántatlanul hagyjuk, akkor, míg mi vértünköt e haza s a keresztyénség javáért áldozzuk: meg fogják támadni házaitokat, a gyenge nő s ártatlan gyermek nem lesznek biztosok bosszújuk előtt, sőt talán a keresztyén név elleneivel lépnek frigybe, s a törökkel együtt támadnak meg, hogy azon férfiak közül, kik parancsaikat megszegni merészelék, senki se maradjon a föld fölött. Nem mi kezdtük a harcot, de ne féljete, hogy mivel elleneitek hatalmasaknak látszanak, a kocka majd ellenünk fordul. Erősek ők, igen; de keményebbek-e csontjaik a tölgynél, melyet az erdőben fejszéitekkel annyiszor kivágtatok? jó élethez szokott testeik éhséget és szomjat s az idő változásait elbírák-e úgy, mint ti, s izmos karjaitok nem szoktak-e a kaszához, melyet annyiszor emeltetek az ő szolgálatukban? Ne féljete ragyogó páncéljaiktól, a cséplő majd feltöri kapcsait. Az úr áldása van a szegénnyel; a véggyőzelem a mienk!

— Kiirtjuk őket! vesszenek el mind az utolsóig! — zúgott a tömeg.

— Vágjátok ki a fát, mely gyümölcsöt nem hoz, s dobjátok tűzre — így szólt az úr; s vajon zsarnokaink sáfárkodásának mik voltak gyümölcsei? A földet és vizet, az erdőt s mit a bánya rejt, mindazt ők foglalták el saját hasznukra, mintha isten e világot csak számukra teremtetten volna; s mit csináltak e hazából? Nagy pusztaságként terül el körülöttünk, hol csak rablófészkeik ragyognak. Nincs szegényebb, elhagyatottabb e nagy világon, mint az isten-áldotta magyar föld, megérkezett a nap, midőn ezt nem lehet többé tűrni. Egyenlőknél születünk; isten e szép földet mindenki hasznára teremté: történjék az úr akarata itt a földön is.

— Vezessetek ellenők! — kiáltá sok hang, — menjünk mindjárt, mindjárt!

— Nem a király ellen emeljük fegyvereinket — folytatá Lőrinc, — ez felségsértés volna, s elátkozott, aki felségsértést követ el. A király szereti népét, s részt vesz szenvedéseiben, de az urak fogva tartják, s nem engedik, hogy kegyes szándékait teljesíthesse; meg kell őt szabadítanunk, hogy a mi, hogy a nép királya lehessen.

— Éljen a király! Vezess György vezér, az urak ellen! Megküzdünk szabadságunkért utolsó csepp vérünkig. Átok arra, aki békéről szól.

Ezek s hasonló szózatok hallatszottak mindenfelől. A nép szava leharsogá a mennydörgés szózatát. Dózsa a legnagyobb fölgerjedésben nézte e jelenetet. Még nem szólt, de lángoló arcának kifejezéséből látni lehete a hatást, mellyel Lőrinc szavai rá is voltak. Most, midőn minden szem feléje fordult, midőn seregeinek dörgő szózata őt annak mondá, kitől a győzelem függ: rögtön felemelé kezét, s midőn e jelre mindenki hallgatott, erős hangon késznek nyilatkozott vezéri kötelességének teljesítésére. — A törökök ellen akartalak vezetni — mondá, — de az urak nem akarták. Elátkoztatnak bennünket, fenyegetődznek, fegyverhez nyúlnak ellenünk. Legyen hát akarátuk szerint; fegyvert fegyver ellen; ha béke nem lehet, legyen harc!

— Legyen harc! — kiáltott a tömeg.

— Harc, utolsó csepp vérig — folytatá Dózsa, — s átok arra, ki békéről szól, míg e hazában csak egy ember marad, ki magát úrnak nevezi!

— Átok reá!

— Holnap indulunk — végzé a vezér; — készüljön el addig mindenki, s tartózkodjék táborunkban. Oszoljatok el. — S e szavak után Dózsa Lőrincsel s az alvezérekkel a táborba vonult.

Szava majdnem csudálatos hatású vala a tömegre. A rendkívül fölgerjedett sokaság nyugodtan követé vezérét táborába, s egy negyed óra után e helyen, hol annyi zaj terült el, csak a mennydörgés hatalmas szózata és a leszakadó eső zavará a hallgatást, mely a Rákoson újra elterjedett.

A XV. fejezet a regény legművészebben megalkotott fejezete. Itt nő Mészáros Lőrinc tömegeket mozgó forradalmi vezetővé. Az író nagyszerűen festi lelkesítő beszédének hatását a keresztesekre. Ez a részlet azt is tükrözi, hogy Eötvös, aki nem tartotta célravezetőnek a forradalmat, mégis mélyen át tudja érezni az elnyomott jobbágy sorsát.

Remekel Eötvös a tömegjelenetek megrajzolásában is. Ezek a tömegek nem csupán a háttér adják meg a kiemelkedő szereplők összecsapásához, mint sok egykorú történeti regényben, hanem mozgásukkal, hangjukkal és hangulatukkal döntő szerepet töltenek be a cselekmény alakulásában.

Eötvös világosan megmutatja, hogy az egyház a vallás tanításait, a dogmákat az elnyomottak fékentartására használta fel, s éppen ezért az elnyomók elleni osztályharc szintén szükségszerűen vértette fel magát a vallásos ideológia fegyverzetével. A prior kiátkozó szavai borzalommal és rettegéssel töltötték el a babonás emberek lelkét. Ezt a rettegést Mészáros Lőrinc azzal győzi le, hogy egy igazabb vallásosság parancsát hirdeti nekik: „Az Úr ellenségeinek kiirtására fogtunk fegyvert.” Mészáros Lőrinc beszédében világosan felismerhetők a huszitizmus tanai.

Részletek a XXXIII. fejezetből

A Zápolya fogságából kiszabadult Szaleresi Ambrus és leánya, Klára kivándorolnak, mert a parasztháborúban való részvételük miatt további üldöztetéstől kell félniük.

Az út rögös volt — s az öreg Szaleresi, elgyöngülve hosszú betegsége által, egy félórányi járás után fáradtnak érzé magát. Vándoraink az út mellett, egy kőkereszt lépcsőjén ültek le, melyet szt. Pál nem messze fekvő zárdájának szerzetesei ájtatos zárándokok számára állíttattak itt fel. — Nappal e helyről a szemnek bájló kilátás nyílt. Köröskörül sűrű erdőség, mely között balról a nagy kolostor magas tornyai látszanak — elől lassan leereszkedve kertekkel takart völgy, melynek háttérében Buda s rajta túl a pesti rónaság látszik. Most a felhők között bujdosó félhold kétes világot terjesztett a vidékre, s csak a távolban feltűnő fénypontok intének a városra, melynek körrajzát az éj fátyla eltakará. — Szomorú s elhagyott vala minden — a fák között őszi szél süvöltött, s az úton elszáradt levelek szállongtak körül.

A vándorok nem szóltak. — Mély gondolatokba merülten ültek ott. — Mindkettőnek szemei a városnak egymásután eltűnedező világain függtek. A fájdalom, mely lelkeiket tölté, azokhoz tartozott, mikről szólni nem lehet.

Sokáig ültek így — végre Szaleresinek eszébe jutott, hogy menni kell. Kezébe vevé vándorbotját s fölkel. — Mindenható isten! — szólt sóhajtva, — hogy erre kelle jutnunk!... Előttünk fekszik a város, melyben házunk áll, s egész életemet mint becsületes ember töltém, és nem szabad visszatérni körébe. Számkivetve kell bolyonganom, s nincs hely, hol vén napjaimra fejemet lehajthassam!

Klári nyájas szavakkal vigasztalá apját.

— Szegény leány — mondá emez — s te is meg fogod osztani bajaimat. Velem jössz nehéz vándorlásomon. A köves út meg fogja vérezni lábadat, a hideg őszi szél megbetegít, s én nem segíthetek rajtad. Számkivetve vagyunk, szegény lány, s az, ki csendes boldogságunkat feldúlta, tisztelve mindenki által, örömek között folytatja napjait. Oh, nincsen igazság a nap alatt!... az emberek fölött nem isteni gondviselés, hanem vak, kérlelhetetlen sors uralkodik!

— Ne szitkozódjál istened ellen, Szaleresi Ambrus. — E szavak, melyeket egy mély férfihang háta mögött kimondott, félbeszakíták Szaleresi panaszait. Mind ő, mind leánya, ijedten megfordultak, s egy magas alakot vevének észre, mely, anélkül, hogy általok észrevéte-tett volna, másik oldalról a kereszthez közelített. A férfiú, mennyire a gyöngye világnál, melyet az éppen felhőkbe takart hold a tárgyakra

vetett, ki lehetett venni, barátköntösbe vala öltözve, arcát csuklyája takarta.

— Azt hiszed-e te — folytatá az idegen, — mert az isteni igazság rejtélyes útait gyöngé emberi eszeddel felfogni nem vagy képes, ez igazság nem létezik?... s mert a gonosznak utai simáknak látszanak, a jobb ember ezer nehézséggel küzd; mert annak láthatára derült, s ezét sokszor homály fogja körül — mert az aljasságot sokszor dicsőség, az erényt rágalom várja az emberek között — te az örök igazságon kételkedel? — Várd be a jövőt, s látni fogod, hogy e sima út a bűnöst csak vesztéhez vezeti — hogy a dicsőség csak azért emelé fel nevét egy pillanatra, hogy annál inkább érezni tanulja a szégyent, mely reá később vár. — Várd be a jövőt, Szaleresi Ambrus, s az meg fog bosszulni elleneiden. A legigazságosabb ügy, a legjobb ember legyőzethetik az élet küzdelmei között, de kik azt legyőzték, nem fogják élvezni diadalukat.

— Ki vagy? — kérde Szaleresi bámulva.

— Nem ismeresz? — mondá emez, csuklyáját visszavonva.

— Lőrinc! — kiálta Ambrus és Klára egyszerre, midőn az éppen fellegek közül kilépő hold világításánál halvány arcát megismerék.

— Igen, az vagyok — szölt Lőrinc. — Az Úr eddig csudálatosan megmentett annyi üldözés között, hogy a munkában, melyre meghívott, tovább fáradjak. Az út, melyen azt eddig tevém, nem vala az, amely célhoz vezethet. Az igazság diadalát nem vad erőszak fogja kivívni. A nép szabaddá nem válhatik, míg azt lelki sötétség fogja körül. De ne hidd, hogy azért reményeimről lemondék. A magas cél, melyért e szív dobogott, azért, mivel el nem érhetém, még nem elérhetetlen. Nagy volt, azért látszék oly közelnek; de meg vagyok győződve, hogy az emberi nem, ha századok után is, el fog jutni oda; s dolgozni, hogy e pillanat mielőbb eljőjön, ez feladata életemnek. Isten képmására teremte az embert... hogyan legyen, hogy a világból, mely fölött az ember uralkodik, az isteni igazság örökre kizárva maradjon? Isten veled, Ambrus!

— Lőrinc! Lőrinc! — kiáltá Szaleresi, ki vele még tovább akart szólni — de a jövő pillanatban Lőrinc eltűnt a fák között; — s utasaink, mély gondolatokba merülve e rendkívüli férfiú fölött, szintén tovább folytatták útjukat.

Se Lőrincnek, se Szaleresinek s leányának híre nem hallatszott többé a hazában.

1847

Lőrinc szavai Eötvös felfogását fejezik ki. Szilárd meggyőződése, hogy az igazság egyszer győzni fog, ez a győzelem azonban szerinte csak hosszú, lassú fejlődés eredménye lehet. Azt a programot, amelyet itt hirdetett — a nép kulturális felemelését —, később mint vallás- és oktatásügyi miniszter igyekezett megvalósítani.

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó — — — — —	3
------------------	---

I. fejezet

Az ősköltészet kora, 1000-ig — — — — —	5
Kalevala (részletek) — — — — —	5

II. fejezet

A feudalizmus irodalmának kibontakozása, 1000—1400-ig — — —	13
A trubadúr lírából — — — — —	13
Bernard de Ventadour: Dal (Ford.: Végh György) — — —	13
Nibelung-ének (részlet). (Ford.: Károlyi Amy) — — —	14
Anonymus (Péter prépost gesztájából. (Pais Dezső ford. nyomán) —	17
Előbeszéd (rövidítve) — — — — —	17
Árpád előrenyomulása — — — — —	18
Kézai Simon gesztájából. (Ford.: Gerézdi Rabán) — — —	19
A magyarok eredete — — — — —	19
Botond — — — — —	21
Kálti Márk gesztájából. (Madzsar Imre és Kardos Tibor ford. nyomán) — — —	22
A fehér ló mondája — — — — —	22
A németek királyáról — — — — —	24
A Gellért-legendából. (Ford.: Madzsar Imre és Gerézdi Rabán) —	24
A magyarok szimfóniája — — — — —	24
Halotti Beszéd — — — — —	25
Ómagyar Mária-siralom — — — — —	27
A Margit-legendából — — — — —	29
Francois Villon: Részlet a Testamentumból. (Ford.: Szabó Lőrinc) —	31

III. fejezet

A reneszánsz korának irodalma, 1400—1600-ig — — — — —	33
Dante Alighieri: Részletek az Isteni színjátékból. (Ford.: Babits Mihály) — — — — —	33
Francesco Petrarca: Áldott a nap — — — — —	38
Giovanni Boccaccio: A féllábú daru. (Ford.: Révay József) — — —	39

Miguel de Cervantes: Részlet a Don Quijote-ból — — — — —	42
A huszita biblia — — — — —	46
A gazdag és Lázár története (részlet) — — — — —	46
Janus Pannonius — — — — —	47
Galeotto Marzióhoz. (Ford.: Geréb László) — — — — —	47
Búcsú Váradtól. (Ford.: Berczeli A. Károly) — — — — —	48
Gyászdal anyjának, Barbarának halálára (részlet). (Ford.: Csorba Győző) — — — — —	49
Midőn beteg volt a táborban (részlet). (Ford.: Végh György) — — — — —	51
Mentegetődzik, hogy nem nagyon harcias. (Ford.: Berczeli A. Károly) — — — — —	54
A békéért. (Ford.: Berczeli A. Károly) — — — — —	54
Pannónia dicsérete (Ford.: Berczeli A. Károly) — — — — —	54
Antonio Bonfini — — — — —	55
Mátyás és udvara (részletek). (Ford.: Geréb László) — — — — —	55
Soproni virágének — — — — —	56
Heltai Gáspár — — — — —	57
Egy nemes emberről és az ördögről — — — — —	57
Bornemisza Péter — — — — —	60
Síralmas énnéköm — — — — —	60
Elektra (részlet) — — — — —	62
Tinódi Sebestyén — — — — —	64
A Crónica előszava (rövidítve) — — — — —	64
Budai Ali basa históriája (részlet) — — — — —	65
Ilosvai Selymes Péter — — — — —	67
Az híres-neves Tholdi Miklósnak jeles cselekedetiről... (részlet) — — — — —	67
Gergei Albert — — — — —	69
História egy Árgirus nevű királyfiról (részletek) — — — — —	69
Népballadáinkból — — — — —	71
Kádár Kata — — — — —	71
Balassi Bálint — — — — —	73
Borivóknak való — — — — —	73
Hogy Júliára talála — — — — —	75
Darvaknak szól — — — — —	75
Júliát hasonlítja a szerelemhez — — — — —	76
A végek dicséretére: Egy katona ének — — — — —	78
Búcsú a hazától — — — — —	79
Margarétáról (rövidítve) — — — — —	81
Ugyanakkor hogy megkedveli Coeliát — — — — —	82
Fulviáról — — — — —	83
William Shakespeare: Részlet a Szentivánéji álomból. (Ford.: Arany János) — — — — —	83

IV. fejezet

A nemzeti függetlenségért vívott harcok irodalma a XVII—XVIII. században. 1600—1772-ig — — — — —	88
Névtelen költészet a XVII. század első feléből — — — — —	88
Az rigónak ő szólása — — — — —	88
Rimay János — — — — —	89
Kiben kesereg a magyar nemzetnek romlásán, s fogyásán — — — — —	89

Pázmány Péter — — — — —	90
Részletek prédikációiból — — — — —	90
Zrínyi Miklós — — — — —	91
Nem from pennával... — — — — —	91
Szigeti veszedelem (részletek) — — — — —	91
Ne bánts a magyart. Az török áfium ellen való orvosság (részletek) — — — — —	112
Gyöngyösi István — — — — —	118
Részlet Kemény János emlékeztető-ből — — — — —	118
Apáczai Csere János — — — — —	120
A Magyar Enciklopédia előszavából (rövidítve). (Ford.: Bán Imre)	120
Bethlen Miklós — — — — —	121
Részlet Önéletírásából — — — — —	121
A kuruc harcok névtelen költészete — — — — —	123
Thököly haditanácsa (részletek) — — — — —	123
Papvilág Magyarországon (részletek) — — — — —	125
Cantio de portione (rövidítve) — — — — —	126
Áll előttem egy virágszál — — — — —	127
Mit búsulsz, kenyeres. (Buga Jakab éneke) — — — — —	129
Magyarország, Erdély, hallj új hírt... (rövidítve) — — — — —	131
Csinom Palkó (rövidítve) — — — — —	133
A szegénylegények éneke (rövidítve) — — — — —	135
Rákóczi-nóta — — — — —	137
Megjártam a hadak útját — — — — —	139
Mikes Kelemen — — — — —	140
Részletek a Törökországi levelekből — — — — —	140
Faludi Ferenc — — — — —	145
Útravaló — — — — —	145
Kísztó ének — Felelő ének — — — — —	145
Molière — — — — —	147
A fősvény (részlet). (Ford.: Illyés Gyula) — — — — —	147

V. fejezet

A felvilágosodás irodalma, 1772—1825 — — — — —	152
Voltaire — — — — —	152
Részletek a Candide-ből. (Ford.: Gyergyai Albert) — — — — —	152
Jérôme-Jacques Rousseau — — — — —	156
A magántulajdon megjelenése — — — — —	156
Részlet az Új Heloise-ből. (Ford.: Gyergyai Albert) — — — — —	157
Denis Diderot — — — — —	162
Rameau unokaöccse (részlet). (Ford.: Alexander Bernát) — — — — —	162
Bessenyei György — — — — —	163
Részlet az Ágész tragédiájából — — — — —	163
Részlet A filozófusból — — — — —	165
Magyarság (részlet) — — — — —	168
Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék (részlet) — — — — —	170
Tariménes utazása (részletek) — — — — —	170

Anyos Pál — — — — —	174
Kalapos király (részlet) — — — — —	174
Egy boldogtalannak panaszai a halvány holdnál — — — — —	176
Dugonics András — — — — —	177
Részlet az Etelkából — — — — —	177
Orczy Lőrinc — — — — —	179
A szegény parasztnéphez beszéd (részletek) — — — — —	179
Gvadányi József — — — — —	181
Egy falusi nótárius budai utazása (részlet) — — — — —	181
Baróti Szabó Dávid — — — — —	185
A magáéval élni nem tudóról — — — — —	185
Rájnics József — — — — —	186
A hazáról — — — — —	186
Révai Miklós — — — — —	186
A papi üldözésről — — — — —	186
Virág Benedek — — — — —	187
Változás — — — — —	187
Békesség-óhajítás — — — — —	188
Dayka Gábor — — — — —	189
Titkos bú — — — — —	189
Kármán József — — — — —	190
Részletek A nemzet csinosodásáról — — — — —	190
Fanni hagyományai (részletek) — — — — —	192
Bacsányi János — — — — —	196
Biztatás — — — — —	196
A franciaországi változásokra — — — — —	197
A látó — — — — —	197
Levél Aranka Györgyhöz (részlet) — — — — —	199
Szép a hazáért tűrni — — — — —	200
A rab és a madár — — — — —	200
Egy szerencsétlen ifjú sírjánál — — — — —	204
A ritmus csak szolgál — — — — —	205
Érzem s naponként látom azt — — — — —	205
Verseggy Ferenc — — — — —	205
A marszilliai ének — — — — —	205
Szentjóni Szabó László — — — — —	207
Töredékek Rousseau munkáiból — — — — —	207
Csokonai Vitéz Mihály — — — — —	208
Az estve — — — — —	208
Konstancinápoly (részlet) — — — — —	211
Az álom (rövidítve) — — — — —	213
Tempefői (részletek) — — — — —	216
Zsugori uram — — — — —	224
Magyar! Hajnal hasad! — — — — —	225
A pillantó szemek — — — — —	227
A rózsabimbóhoz — — — — —	228
Lillához — — — — —	228
Az esküvés — — — — —	229
A boldogság — — — — —	229
Habozás — — — — —	230
A Reményhez — — — — —	231

A tihanyi Ekhóhoz — — — — —	232
A magánossághoz — — — — —	235
Jövendölés az első oskoláról a Somogyban — — — — —	238
Szegény Zsuzsi, a táborozáskor — — — — —	239
Szerlemdal a csikóbőrös kulacshoz (részletek) — — — — —	239
Dorottya (részletek) — — — — —	240
A békeesség és a hadiérdem — — — — —	251
Jegyzet az anakreoni dalokhoz — — — — —	251
Tüdőgyulladásomról — — — — —	252
Johann Wolfgang Goethe — — — — —	254
Vadrózsa (Ford.: Képes Géza) — — — — —	254
A tündérkirály. (Ford.: Képes Géza) — — — — —	255
Vándor éji dala — — — — —	256
Vándordal — — — — —	257
Részlet a Werther-ből — — — — —	258
Részletek a Faustból. (Ford.: Sárközi György, Kozma Andor) — — — — —	260
Kazinczy Ferenc — — — — —	264
Levél Kis Jánosnak (részlet) — — — — —	264
Részletek a Fogságom naplójából — — — — —	265
Tövises és virágok — — — — —	268
A nagy titok — — — — —	268
Írói érdem — — — — —	269
Epigrammai morál — — — — —	269
Mizoxenia — — — — —	269
Himfy — — — — —	269
A nyelvrontók — — — — —	269
Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél (részletek) — — — — —	270
Kisfaludy Sándor — — — — —	271
A Himfy szerelmei előszavából — — — — —	271
A kesergő szerelem (részletek) — — — — —	273
A boldog szerelem (részletek) — — — — —	274
Berzsenyi Dániel — — — — —	275
Osztályrészem — — — — —	275
A magyarokhoz I. — — — — —	276
A magyarokhoz II. — — — — —	279
A közelítő tél — — — — —	280
Levéltöredék barátomhoz — — — — —	281
Levél Kazinczy Ferenchez (részletek) — — — — —	282
A pesti magyar társasághoz (részletek) — — — — —	283
Vitkovics Mihályhoz (részletek) — — — — —	284
Dukai Takács Judithoz (részlet) — — — — —	286
Napoleonhoz — — — — —	287
A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairól — — — — —	288
Fazekas Mihály — — — — —	289
A kellettekorán jött csendes esőhöz — — — — —	289
Kerekes Ferenc verses Előljáró Beszéde a Lúdas Matyi első kiadásához — — — — —	290
Lúdas Matyi. (A szerző az olvasóhoz) — — — — —	291
Katona József — — — — —	292
Mi az oka, hogy Magyarországon a játékszíni költőmesterség lábra nem tud kapni (részlet) — — — — —	292

VI. fejezet

<i>A reformkorszak első évtizedeinek irodalma, 1825—1840</i>	— — —	295
Alekszandr Szergejevics Puskin	— — — — —	295
Falu. (Ford.: Képes Géza)	— — — — —	295
Szabadság magvetője. (Ford.: Kardos László)	— — — — —	297
Emlékművem	— — — — —	297
Részletek Jevgenyij Anyeginből. (Ford.: Áprily Lajos)	— — — — —	298
Nyikolaj Vasziljevics Gogol	— — — — —	308
Részlet a Revizorból	— — — — —	308
Részlet a Holt lelkekből	— — — — —	310
Kisfaludy Károly	— — — — —	311
A kérők (részletek)	— — — — —	311
„Tatárok Magyarországon” (epigramma)	— — — — —	315
Mohács	— — — — —	315
Szülőföldem szép határa	— — — — —	318
Súlyosdi Simon	— — — — —	318
Bajza József	— — — — —	320
Esthajnal	— — — — —	320
Észrevételek...	— — — — —	321
Kölcsey Ferenc	— — — — —	322
Elfojtódás	— — — — —	322
Rákóczi, hajh...	— — — — —	323
Csolnokon	— — — — —	324
Himnusz	— — — — —	325
A szabadsághoz	— — — — —	326
Hervadsz, hervadsz...	— — — — —	327
Részlet a Nemzeti hagyományokból	— — — — —	328
A szatmári adózó nép állapotáról (részletek)	— — — — —	330
Zrínyi dala	— — — — —	331
Huszt	— — — — —	332
Emléklapra	— — — — —	333
Rebellis vers	— — — — —	333
Az örökös megváltás ügyében	— — — — —	333
Részletek az Országgyűlési naplóból	— — — — —	334
Búcsú az országos rendektől	— — — — —	337
Parainesis Kölcsey Kálmánhoz (részletek)	— — — — —	339
Zrínyi második éneke	— — — — —	344
George Gordon Byron	— — — — —	345
Child Harold búcsúja. (Ford.: Tóth Árpád)	— — — — —	345
Percy Bysshe Shelley	— — — — —	348
Dal Anglia férfiaihoz. (Ford.: Kosztolányi Dezső)	— — — — —	348
John Keats	— — — — —	348
Ha rádöbbenek, hogy meghalhatok. (Ford.: Szabó Lőrinc)	— — — — —	349
Victor Hugo	— — — — —	350
Válasz egy vádiratra (részlet). (Ford.: Rába György)	— — — — —	350
Alkony, a vetés időszakában. (Ford.: Nemes-Nagy Ágnes)	— — — — —	350
Európa térképe. (Ford.: Gáspár Endre)	— — — — —	351
Dal. (Ford.: Nemes-Nagy Ágnes)	— — — — —	353
Egy barikádon (részlet). (Ford.: Rába György)	— — — — —	354
Gavroche halála. (Részlet a Nyomorultakból)	— — — — —	355

Vörösmarty Mihály — — — — —	357
A bátoralan szerelem — — — — —	357
A három egyesült fejedelmekre — — — — —	358
Zalán futás (részletek) — — — — —	359
Utóhang a Cserhalomhoz — — — — —	362
Pusztai csárda — — — — —	362
A két szomszédvár (részlet az I. énekből) — — — — —	363
Szép Ilonka — — — — —	366
Az elválók — — — — —	370
Szózat — — — — —	370
Késő vágy — — — — —	371
A Gutenberg albumba — — — — —	372
Az úri hölgyhöz — — — — —	373
Keserű pohár — — — — —	376
Honszeretet — — — — —	379
Ábránd — — — — —	380
A merengőhöz — — — — —	381
Gondolatok a könyvtárban — — — — —	383
Laurának — — — — —	387
Országháza — — — — —	387
Szabad sajtó — — — — —	389
Harci dal — — — — —	390
Emlékkönyvbe — — — — —	391
Előszó — — — — —	392
A vén cigány — — — — —	393
Honoré de Balzac — — — — —	396
Részlet a Goriot apóból — — — — —	396
Eötvös József — — — — —	400
A Karthauzi (részlet) — — — — —	400
A falu jegyzője (részletek) — — — — —	401
En is szeretném... — — — — —	407
Magyarország 1514-ben (részletek) — — — — —	409

63-0121. Szikra Lapnyomda, Budapest
Tankönyvkiadó Vállalat
A kiadásért felelős: Vágvölgyi Tibor igazgató
Ujranyomásra előkészítette: Harsányi Zoltán
Műszaki vezető: Gortvai Tivadar
Műszaki szerkesztő: Sebők Ernő
A kézirat nyomdába érkezett: 1962. december hó. Megjelent: 1963. április hó
Példányszám 46 000. Terjedelem 26,5 (A/5) ív + 2 ív melléklet
Készült: az 1962. évi nyolcadik kiadás alapján, linó szedésről, rotációs magas-
nyomással, az MSZ 5601-59 és az MSZ 5602-55 szabvány szerint.

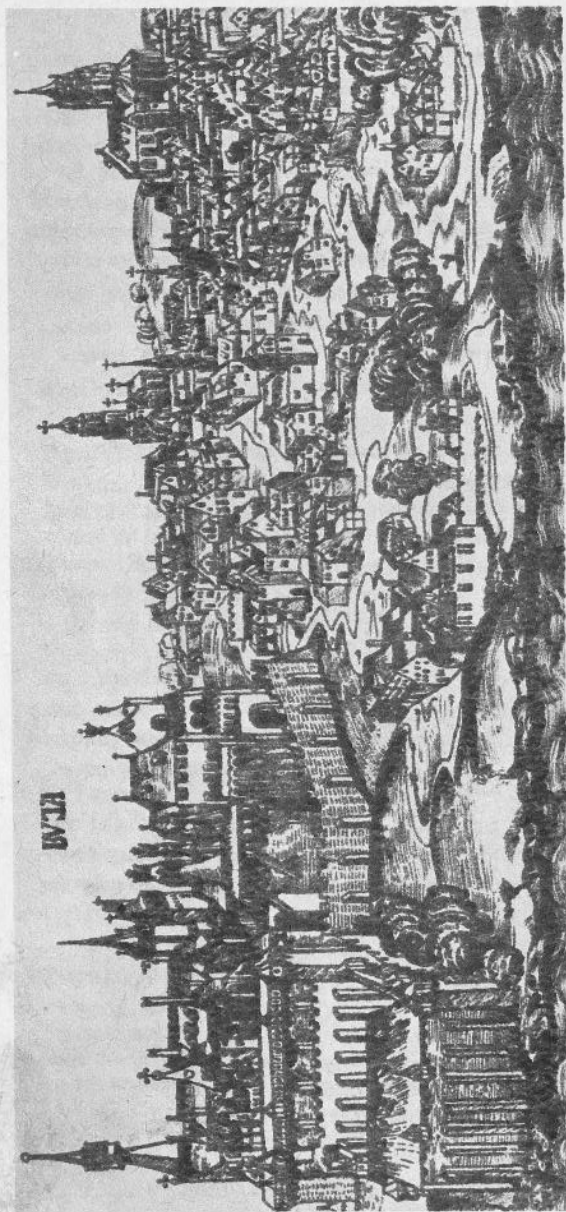

accidit autem ducum una uenendi
 causa illos perisse. Quibus idcirco
 cum cetera occurrisset impallides
 meordas illam uisquentes fugit
 ante eos. Cumq; ibi ante eos pe-
 sitis cecidissent diuinus requisitam
 in illo modo inuenire potuerunt.
 Pugnans tamen paludibus meo-
 rans pro amens inueniens:
 ipsam conspexerunt oportunitatem.
 Venit ad patrem rediunt ab
 ipso lueria in petra capite
 omnibus paludes meordas pro
 amens inueniens interuenerunt
 morantur. Pugio quidam meordas
 pter par e inna. Quia in di-
 ep pter uadum unum pontis
 gyro uallat fluuius currens ha-
 bus filius. pteribus uolentibus a la-
 tus apparet. Adus ille distan-
 us et ceteris. Paludes ergo
 meordas aduantes quinq; an-
 nis ibidem immobiliter pntasit

Anno uero vi. exantres idcirco
 loco sine manibus in habitantibus p-
 manentes. viros ac filios filior
 scitatis cum scilicet tunc cohererent
 et ceteras ducerent adsonantem sim-
 phonie. casu reperiunt. Quos cu-
 eorum rebo impallides meordas
 rapinis ceteris ducerunt. hec
 fuit prima pda post diluuium.
 Accidit autem dule principis a
 lanorum in illo pda inter illos
 puenis. duas filias comprehendit.
 quantum unam humos. alia ma-
 gor sibi sumptuerunt in uice. Et
 quibus inueniens omis huius sine
 hungari originem sumptuerunt.

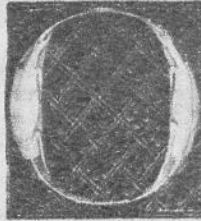
factum est autem cum ducibus
 impallidibus meordis hitasit.
 ingentem ualidissima crederet ce-
 puit. nec eos cape ipa regno po-
 terat aut nutre. Exploatoribus
 igitur abinde in sciam. destina-
 tis fructibus. astuta subtilissima
 scitatis regione explorata. cum
 puenis et amens. ipam pati-
 am inueniens pmanens. P-
 num igitur ipam diu adit. alio
 rursus. qui nunc pntem nun-
 cupantur. ico habitates inueni-
 runt. Quibus ceteris et expulsi-
 ac octis usq; hodie ipam regn-
 uenit uenit possidere dignos-
 citur. Septa cum regio i Europa
 sinum huius. et extenditur usq; ceteris.
 Ab uno latere ponto aquilonem. Ab

Latue felegm 7 untuchel. Secano sup sepulchrum.
 me yogmuc. ysa pur et domuy uogmuc. Denyi mlofiden
 urumteve cleve miv isemucur adamit. et odura voli neki
 paradifimur hayoa. Et mendi paradifimben uoov gumlacul
 munda neki dme. Heon rilutua wt ig fa gumloc rvl. Ge-
 munda neki merer na eneje. ysa ka nopun endul oz gumls
 rvl. Halatue halalaal hols. Hadlana chotat urumteve isten
 rvl. ge feledeve. Engede urding intervine. et evee oz taluyt
 gumls rvl. et oz gumlsben halatur evee. Et oz gumlsnee rvl
 keleray uola vize. hug turebucur mige 7 oozria vola.
 Nam heon muga nec. ge mend w fouanet halatur evee.
 Morogu vec isten. et vetere wt ez mureas vilagbele. et leon
 halatue et puculnec feze. et mend w nemence. Kac oye.
 miv vogmuc. hug et tiv latue szuntuchel. ita et num
 78 ember mulchoria ez vermur. ysa mend ozchuz iarov
 vogmuc. Wmagguc urome isten koginnet ez lehe ert. hug
 iorgosun w neki. et kogiggen. et bulkalla mend w bunet.
 Wmagguc syen achfin marat. et bodug michael archangel.
 et mend angelum. hug umagguc erere. Wmagguc
 syent peter urot. kinec adur homin ordouia. et kermut.
 hug ooga mend w bunet. Wmagguc mend syentucur.
 hug legnet neki seged urome sane cleur. hug isten iv m.
 madlaguemia bulsalla w bunet. Et boducha wt urding
 idetur rvl. et pucul kuzotvut rvl. et vereste wt paracta
 angulmabeh. et oggun neki munhi ur. zagbele urot. et
 mend woben reyit. Et keatue uromehuz charmul. Krt.
Seevelmes braym umagguc^{gum} ez segun ember hiku ert.
 Kinec ez nopun ex homin ylag tumucebelev mene.
 Kinec ez nopun testet tumetive. hug ur urt kegulmehel
 abram. ysaac. iacob. kebeliben helhezit. hug birlagnop
 ivtua mend w syentii et unurtet cuzicun iv
 felevl iochworma iletie wt. Et vbenmetue. clameit iii.
Eprune nestis ffs km da ma. Hic fuerat sa dos fmane pto
 quanta qui dñs et gratificaverat primum adam patre
 nrñ. si diabolo suadente dñi peccavit. quid sibi ex oib fuis
 posteris et pmeruit. ecce ffs uidetis oculis uestris

Buda vára Mátyás király korában (Metszet 1490-ből)

Victorini Rethoris Clarissimi qui solus Romae statua
mauit Conuictum Super Rethorica Cicconis In
cipit feliciter

OMNIS QVICVNQVE iei
pit: cuiusq; generis oratione: he
tra in principis adhibere debet: ut au
ditores faciat: attentos: beniuolos: doc
les: Ergo hic cetero facit doctus: audito
res cum qd sit eloquentia: ostendit:
Attentos: cum dicit se de eloquentia
daturum: rem scilicet magna: Beniuo
los siqdem ostendit finis et comodi

q huius artibus fuerit edoctus: Eloquentia uero qualis sit p seipsum no
ostendit: sed est capax qualitatis quam in se non h't: si accipit ab
agente: Nam ut cuiusq; ingeniu fuerit eum qui ea utit p'm
qualis sit: uel quid faciat: demonstrat: Ergo qm quis sapiens medi
ocriter pot uidet eloquentia si in homine stulto sit: malam esse:
si in sapiente bonam esse: Propterea cetero non utrum bonu an
malum sit t eloquentia q'r: sed utru p'ius boni an p'ius mali ha
beat ostendit: Incipit aut in principis quatuor thesib: una tale
studendu e' sapientia: cu eloquentia: Aliam paru posse sola sapi
entia: t'n posse: Tercia: multu nocere: eloquentia si sine sapientia
sit: d' q' pot dici: ergo studendu eloquentie non est: na ubiq;
sapientia laudat: respondetur: studendu esse eloquentie: q' p eloq
niam uim sui exerceat: hec necessario: Quarta thesib est: studendu
e' eloquentie: si t'n que sit mixta sapientie: Anomadit' t'n de
boni in principis: deliberationis: propositionis: partes p'ponit: executio
ne parat: postremu si sententia q' diligenter attendens facile cog
nitum est: h' aq; ad id unde coepit Cicero veniam: dicendu pri
mo uidetur qd sit ars: deinde qd interit uis: ars d' uisus: Ars
est q' figuratiua sui plena non h't: sed intelligit' ad aliquid p'tinere:
Non eni uelut coctus nominato semel statim quid sit coctus:
ita mox scire possum' qd sit ars: nisi additu fuerit caus' artis
ars potente: grammatice eloquentie: virtus est: anime habitus

Eloquentia

Quatuor thesib

no

Ar. q

visus q

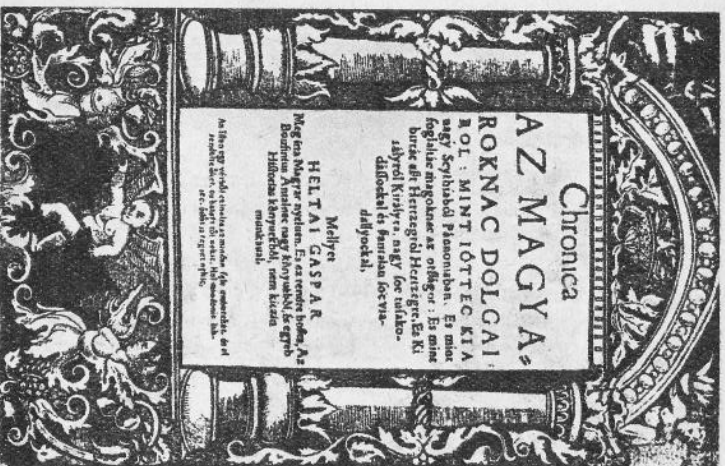
Magyar lovasvitéz a XVI. században

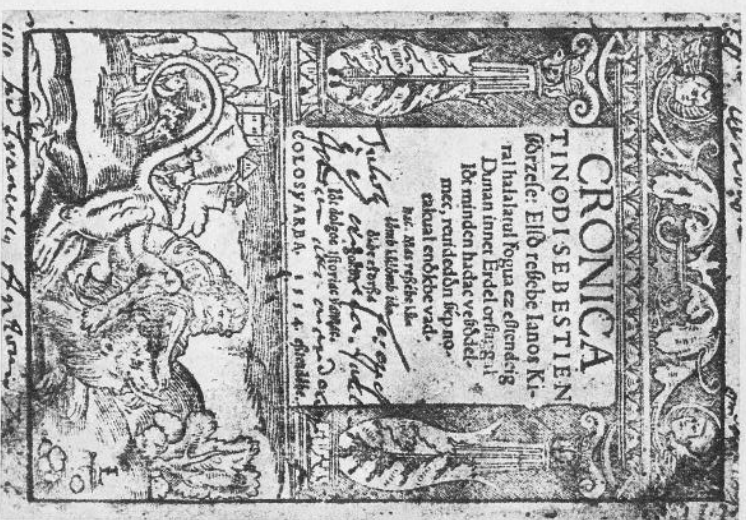
Tinódi címere

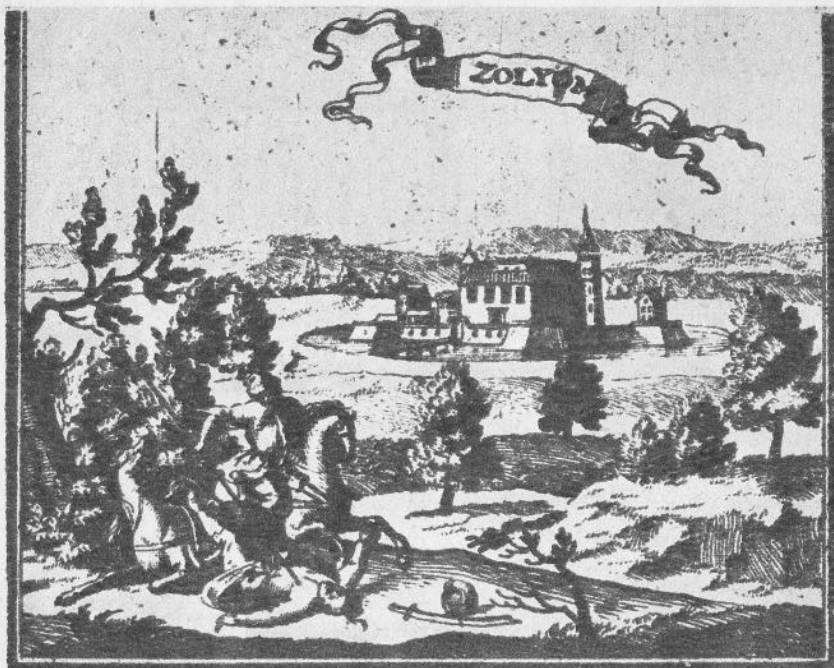
Lantos a XVI. században

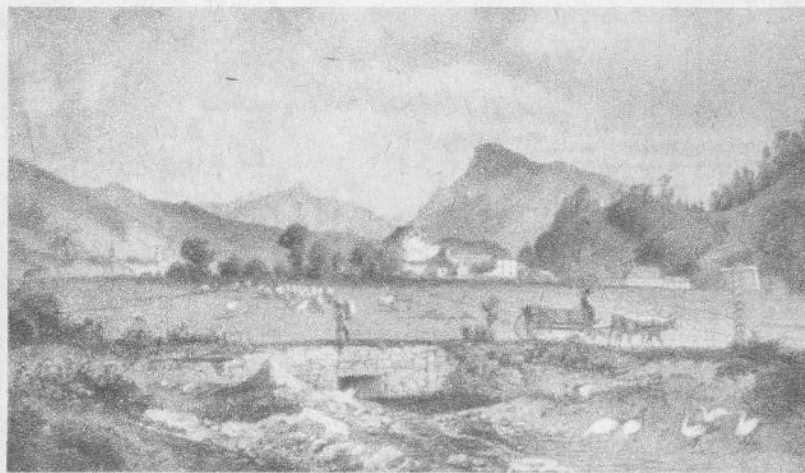
Heltai Chronica-jának címlapja

Tinddi Chronica clmaja

Zólyom vára, Balassi születésének helye (XVII. századi metszet)

Liptóújpár, a költő családi birtoka (XIX. századi metszet)

As eklektikus Magyar Kéziratok

Ha egy-egy embernek van egy-egy sajátos jellemzője, az az, hogy az emberiség általános jellemzőitől eltérő, sajátos jellemzőkkel rendelkezik. Ez a sajátos jellemző az emberiség általános jellemzőitől eltérő, sajátos jellemzőkkel rendelkezik.

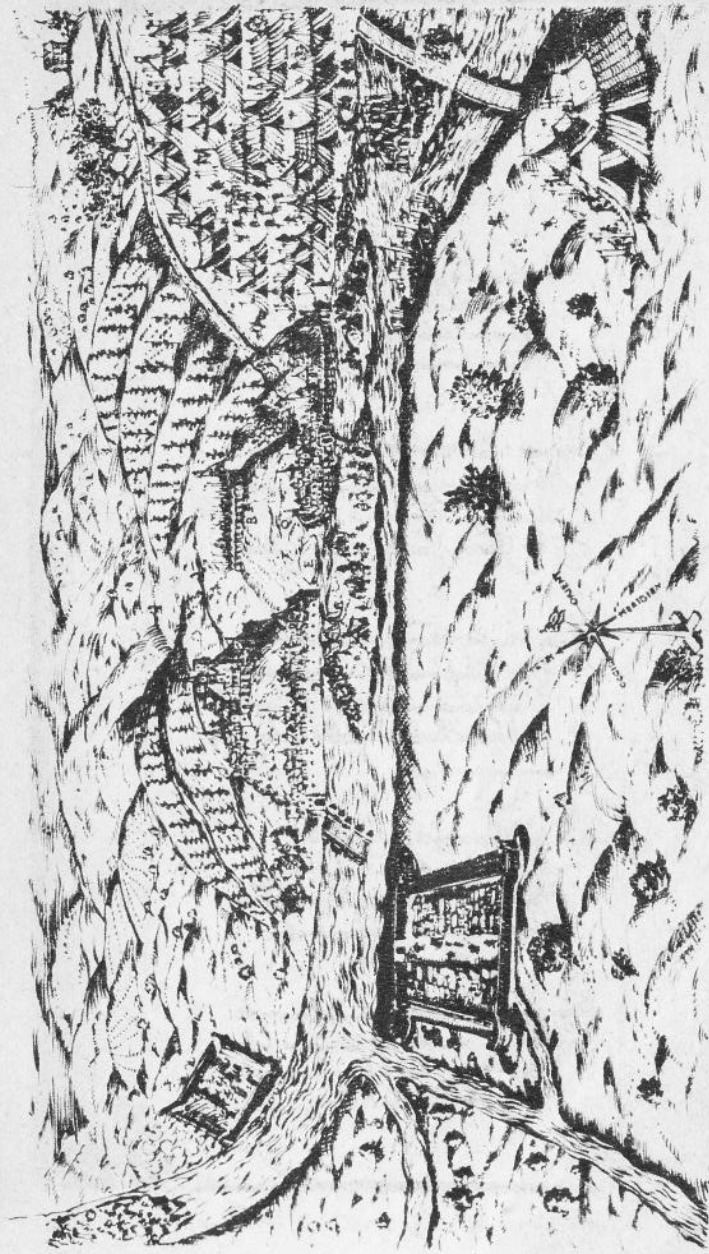
Ha egy-egy embernek van egy-egy sajátos jellemzője, az az, hogy az emberiség általános jellemzőitől eltérő, sajátos jellemzőkkel rendelkezik. Ez a sajátos jellemző az emberiség általános jellemzőitől eltérő, sajátos jellemzőkkel rendelkezik.

Ha egy-egy embernek van egy-egy sajátos jellemzője, az az, hogy az emberiség általános jellemzőitől eltérő, sajátos jellemzőkkel rendelkezik. Ez a sajátos jellemző az emberiség általános jellemzőitől eltérő, sajátos jellemzőkkel rendelkezik.

Ha egy-egy embernek van egy-egy sajátos jellemzője, az az, hogy az emberiség általános jellemzőitől eltérő, sajátos jellemzőkkel rendelkezik. Ez a sajátos jellemző az emberiség általános jellemzőitől eltérő, sajátos jellemzőkkel rendelkezik.

Ha egy-egy embernek van egy-egy sajátos jellemzője, az az, hogy az emberiség általános jellemzőitől eltérő, sajátos jellemzőkkel rendelkezik. Ez a sajátos jellemző az emberiség általános jellemzőitől eltérő, sajátos jellemzőkkel rendelkezik.

Balassi Bálint egyetlen jellemzőitől sajátos jellemzőkkel rendelkezik

Esztergom ostroma 1594-ben, Batassi Bálint hősi halálának színtere
(Egykorú metszettel)

Obitarius digressus
Paes Linnæ.

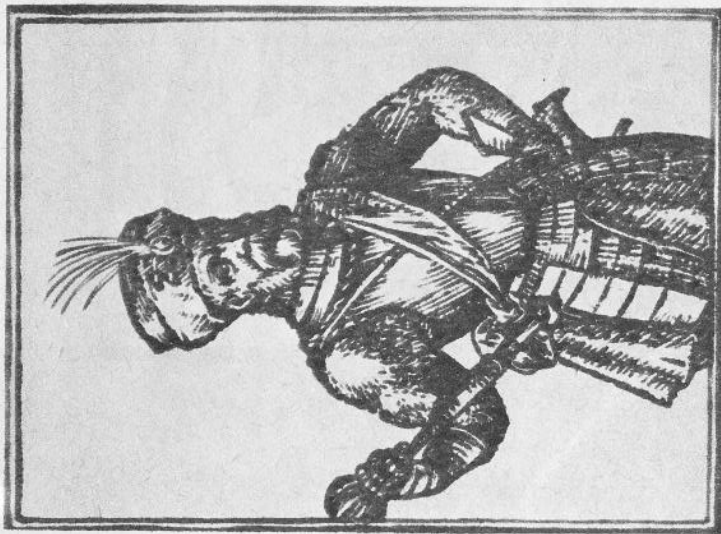
1.
Enatidat dicit ista dicitur
Istam fardomch edesamice
Istam fardomch edesamice
Istam fardomch edesamice

2.
Istam fardomch edesamice
Istam fardomch edesamice
Istam fardomch edesamice
Istam fardomch edesamice

3.
Istam fardomch edesamice
Istam fardomch edesamice
Istam fardomch edesamice
Istam fardomch edesamice

4.
Istam fardomch edesamice
Istam fardomch edesamice
Istam fardomch edesamice
Istam fardomch edesamice

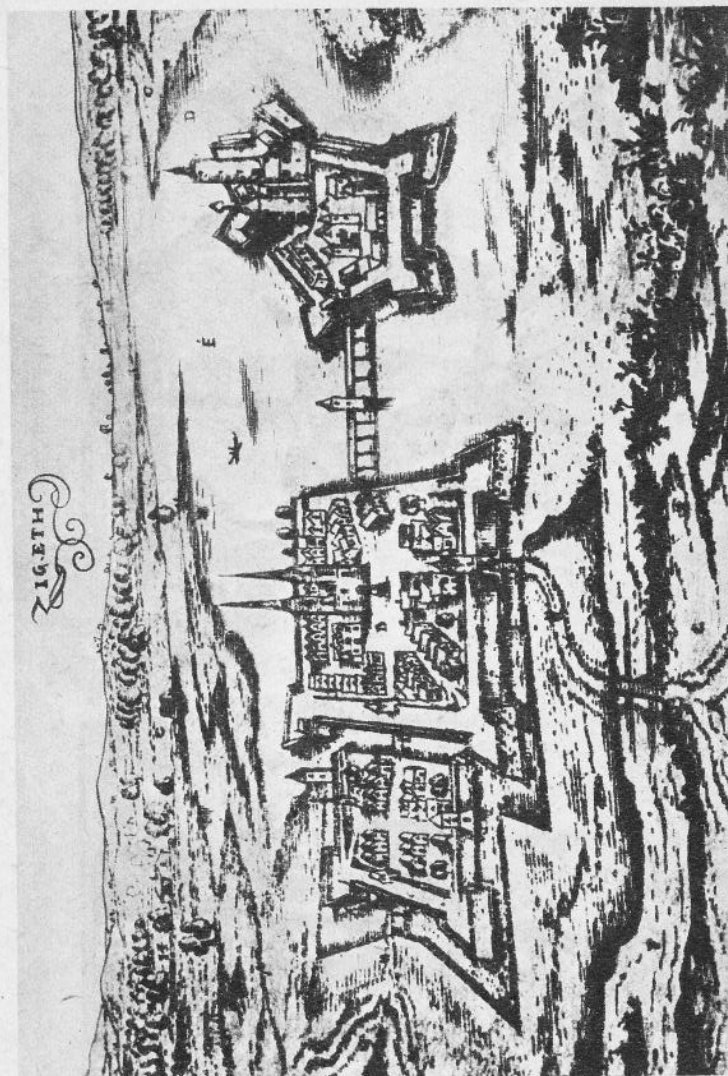
5.
Istam fardomch edesamice
Istam fardomch edesamice
Istam fardomch edesamice
Istam fardomch edesamice

Zrínyi Miklós, a szigetvári hős

Szolimán szultán őregkori lovasképe

Szigetvár 1566-ban

M A G Y A R
E N C Y C L O P Æ D I A

Az az

M I N D E N I G A Z E S H A S Z N O S
B ö l t s e f é g n e k s z e p r e n d b e f o g l a l á -
s a é s M a g y a r n y e l v e n v i l á g r a b o t t á t á s a .

A P A T Z A I T S E R E J A N O S

által.

S E N E C . 6 4 . E P I S T .

*Etsi omnia à veteribus inventa essent : hoc
tamen semper novum erit , usus & inven-
torum ab aliis scientia & dispositio.*

U L T R A J E C T I ,
E x O f f i c i n â J O A N N I S à W A E S -
B E R G E , c b l o c l i i i .

Rx. 2 → 4

Apáczai Csere János Enciklopédiájának címlapja

Kuruc vitéz (Kupczky János festménye nyomán)

Két Legény Legénynek, egy nőtől való
beszélgetése:

Elő: legszebb, azt minden állatnál is
Halak is halak is, halak is, halak is,
Vagy ha nem is, vagy csak a halak is,
Ez a leg, attól, az is az a halak is.

Két Legény Legény, egy nőtől való
Még a halak is, az is a halak is,
Még a halak is, az is a halak is,
Még a halak is, az is a halak is.

Alkotó is alkotó az a halak is,
Az a halak is, az is a halak is,
Az a halak is, az is a halak is,
Az a halak is, az is a halak is.

Ez a halak is, az is a halak is,
Az a halak is, az is a halak is,
Az a halak is, az is a halak is,
Az a halak is, az is a halak is.

Az a halak is, az is a halak is,
Az a halak is, az is a halak is,
Az a halak is, az is a halak is,
Az a halak is, az is a halak is.

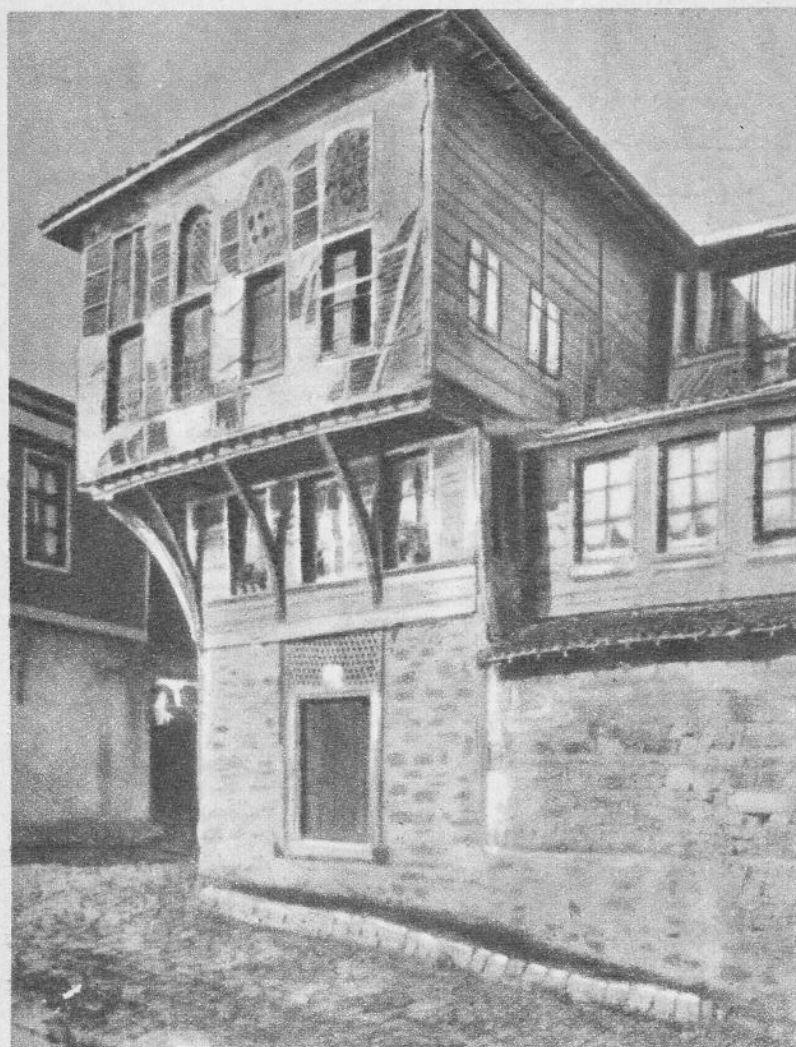
Még a halak is, az is a halak is,
Az a halak is, az is a halak is,
Az a halak is, az is a halak is,
Az a halak is, az is a halak is.

Még a halak is, az is a halak is,
Az a halak is, az is a halak is,
Az a halak is, az is a halak is,
Az a halak is, az is a halak is.

De a halak is, az is a halak is,
Az a halak is, az is a halak is,
Az a halak is, az is a halak is,
Az a halak is, az is a halak is.

Galipolide. A^o. 1917. 10. 8to

A „Törökországi levelek” kéziratának első lapja

Rákóczi rodostói háza

Sok lesz, ha minélis olvasatát
 nekem nem is fel fogad a kőtető
 levelede. Törvényszerű feladat
 érem egynek, sőt sokat pedig sok
 tetteidre kíváncsi vagyok. Ha
 jaitok kedvese - a ettem. (Te, a
 kagylókészlet nagy, kagylókészlet
 is. Andománus: az én névem
 már kilegzi, de még is sokas
 fog, sőt kőtető, kőtető. El
 kezdtem. Meg fogja a melege... meg
 gátolom, hogy meg...
 József is kőtető kőtető...
 való kőtető.

József György
 A kőtető, a kőtető kőtető...
 kőtető, a kőtető kőtető...
 kőtető. Kőtető kőtető...
 kőtető kőtető kőtető...

Bessenyei kézírata: Levél Kazinczyhoz (1802)

A debreceni kollégium Csokonai korában

DOROTTYA,

VAGYS

A' DÁMÁK DIADALMA

A' FÁRSÁNGON

FURCSA VITÉZI VERSEZET

IV KÖNYVBEN

ÍRTA.

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY.

BÉTSBEN

Pichler Antal Befűzvel

1815.

A „Dorottya” címlapja

LÚDAS MATYI

• 67 •

Eredeti Magyar Rege

Négy Levenésben.

— Id' adda fole árrin? —

Nem alább járjat egy karta forintuol.

Farkas Mikály.

A „Lúdas Matyi” címlapja

Jelenet a Bánk bán-ból (Nemzeti Színház, 1951)

A jáki templom (XIII. század)

Az esztergomi Bakócz-kápolna (XVI. század)

Az egri minorita templom (XVIII. század)

Hymnus, a Magyar nép
 szívesen szívalta.
 1829

Ísten áld meg a Magyar
 szívet, királyt,
 és minden földi urát,
 és minden nemzetet,
 és minden nemzetet,
 és minden nemzetet,
 és minden nemzetet!

Biztos földet
 és minden nemzetet,
 és minden nemzetet,
 és minden nemzetet,
 és minden nemzetet,
 és minden nemzetet,
 és minden nemzetet!

És minden nemzetet,
 és minden nemzetet,
 és minden nemzetet,
 és minden nemzetet,

A „Himnusz” kézirata

SZABAD FÖLD HŐSKÖLTÖMENY

írta

VÖRÖSMARTY MIHÁLY.

PESTEN, PETRÓCZAI TRATTNER MŰTÁRSZÁL.
 1829.

Ernest Szegedy.

A „Zalán futása” elmlapja

A' FALU' JEGYZŐJE

REGÉNY

1874

B. LÖTVÖS JÓZSEF.

1874

I. KÖTET.

1874

PESTEN.

HARTLENN L. ADOLF TULAJDONA

1874

29 "A FALU' JEGYZŐJE" ELŐ KIDÁJÁRÁS CÍMLAPJA.

"A falu jegyzője" címlapja

MAGYARORSZAG

1514

REGÉNY

1874

B. LÖTVÖS JÓZSEF.

ELŐ KÖTET.

1874

PEST.

HARTLENN L. ADOLF TULAJDONA

1874

30 "MAGYARORSZAG" 1514-ÉVI ELŐ KIDÁJÁRÁS CÍMLAPJA.

"Magyarország 1514-ben" címlapja

Ara: 10,— Ft

A MŰVELŐDESÜGYI MINISZTER RENDELETÉRE

★

TANKÖNYVKIADÓ, BUDAPEST